

พุทธศาสนาเชิงบูรณาการกับการแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

พระดร.ณัฐวัฒน์ ตั้งปฐมวงศ์ (ญาณปโป)

นักวิชาการอิสระและนักวิจัย, ด้านนิเทศศาสตร์, พระพุทธศาสนาและปรัชญา, วัตถุประสงค์ (สวนพุทธธรรม) จังหวัดเชียงใหม่, เดอะพาราไดซ์ เกรสท์ เฮาส์ เมืองพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

Received: September 24, 2019 Revised: March 25, 2020 Accepted: March 26, 2020

บทคัดย่อ

ความจริงของสังคมไทยวันนี้ “ระบบอุปถัมภ์” คอยช่วยเหลือผู้ที่เป็นพวกพ้องหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้ที่ให้ผลประโยชน์แก่กัน โดยมีขอบ จึงทำให้เกิดตรรกะวิบัติ และวาทกรรมที่ปรากฏพบในระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยยุคปัจจุบัน เช่น “ค่าของคนอยู่ที่คนของใคร” “เก่งไม่กลัวแต่กลัวเส้น” “สอบคัดเลือกเป็นพิธี” “มีตัวแล้วอย่ามาเสียเวลา” “เด็กของใคร” “โง่จนเจ็บ” “มีเงินสามารถใช้ผีไม่แบ่งได้” ฯลฯ ส่งผลให้วิถีชีวิตทางโลกและทางธรรม มีความสมดุลเท่ากันไม่ว่าคนๆ นั้นจะมีบทบาทในทางโลกหรือทางธรรม เพราะความโลภเป็นเหตุจึงเกิดอาการ “ความโลภบังตา ตันหาบังใจ” ค่อยๆ จมลงไปในห้อง คือความอยาก จนยากจะถอนตัวขึ้นจากหล่ม คือกิเลสได้ คำนิยมในระบบอุปถัมภ์กลับกลายเป็นการควบคุมพฤติกรรมระบบอุปถัมภ์ระหว่าง “ผู้ให้” กับ “ผู้รับ”

หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นสังฆธรรมอันประเสริฐ ทนต่อการพิสูจน์ทุกกาลทุกสมัย เป็นเนยยานิกธรรม สามารถน้อมนำผู้ประพาสให้พ้นทุกข์ ประสบสันติสุขได้จริง ปัญหาไม่เกิดจากระบบ และกลุ่มคนที่ปฏิบัติธรรม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธมโม เหว รุกขติ ธมฺมจารี - ธรรมขอมรักษาผู้ปฏิบัติธรรม” ปัญหาทุกอย่างแก้ได้ด้วยหลักพุทธธรรม อยู่ที่ผู้นำผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา หรือ ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะมีจิตสำนึกและมีหิริโอตตัปปะมากน้อยเพียงใด เพื่อหยุดยั้งความ “โลภ” “ตันหา” “กิเลส” การแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ด้วยการรู้และเข้าถึงแนวทางการแก้ไขจากการใช้หลักสัปปริสธรรม 7 หลักอิทธิบาท 4 หลักมรรกาธรรม 4 หลักโลกपालธรรม 2 และราชสังคหวัตถุ 4 เป็นต้น

คำสำคัญ: สังคมไทย, ระบบอุปถัมภ์, การแก้ปัญหา, พุทธศาสนาเชิงบูรณาการ

The Buddhist Integration with Solving the Problems from the Patronage Systems in the Thai Society

Phra Dr. Nuttawat Tangpatomwong (ÑÑÑAPPABHO)

Independent academic and researcher, communication arts, Buddhism and philosophy, Wat Umong (Suan Budhha Dhamma) Chiang Mai Province,
The Paradise Guest House, Gaya [Bihar] India.

Abstract

The truth of Thai society today " Patronage system" to help those who are partisan and/or stakeholders. Those who give benefit to each other wrongly cause of logic, catastrophe and discourse that appears in the patronage system of modern Thai society, such as " the value of a person in someone's person" " good, not afraid, but afraid of the line" " qualifying examination" " there is no time to waste" " Who's the child" " Stupid to hurt" "Have money, can use flour grinder" etc. Resulting in the way of worldly life and the way of life equally balanced, no matter how many people that will play a role in the world or the way because greed causes the symptoms "Greed, blindness, lustfulness." Slowly sinking into the quagmire, the desire to be difficult to withdraw from the mire is the passion. Values in the patronage system become the control of the patronage system between the "giver" and the "recipient".

Buddhism principles in Buddhism is a good truth resistant to every proof of every age Is a kind of butter able to bring the conductor out of suffering can experience peace the problem is not caused by the system. And people who practice dharma Because the Lord Buddha said, " Thammam Mohawrek Khatithamja Thammayat, who treats the dharma practitioner". And subordinates or patrons and patrons will have a lot of consciousness and morality to stop the "greed" "lust" "passion" Solving the problems from the patronage system by knowing and accessing the solutions to the problems by using the 7 Sappurisadhamma, 4 Iddhipada, 4 Garāvāsadhamaas, 2 Lokapaladhamma, and 4 RajaSangahavatthu etc.

Keywords: Thai Society, Patronage Systems, Solving the Problems, Buddhist Integration

1. บทนำ

ความสัมพันธ์ในสังคมไทยทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาค มักเกี่ยวโยงกับระบบอุปถัมภ์ (Patron-client System) ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์เท่านั้น แต่ยังเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นการพึ่งพาอาศัยระหว่างบุคคลที่มีสภาพแตกต่างกัน ภาพของสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการกำหนดสถานภาพของบุคคลในแนวดิ่งลดหลั่นจากบนลงล่าง ด้วยการจัดแบ่งชั้นตามยศ ตำแหน่ง ราชทินนาม และศักดินา ซึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการ ตามระบบนี้พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชอำนาจสูงสุด นับเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากเป็นเครื่องหมายแห่งพระหรรษหรือกฎแห่งศีลธรรมในสังคม การยอมรับความแตกต่างของลำดับชั้น มาจากความเชื่อเรื่องบุญกรรมที่สร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน และถูกสั่งสอนให้ตระหนักถึงที่สูงและที่ต่ำ ความเป็นผู้ใหญ่และความเป็นผู้น้อย เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กับข้าราชการชั้นผู้น้อย ที่มีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์ระหว่างบุคคล ซึ่งมีความแตกต่างตามฐานะและศักดินา ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545) โดยที่ James C. Scott ให้ความสำคัญกับระบบอุปถัมภ์ที่เป็นความสัมพันธ์ส่วนตัว อันทำให้เกิดโครงสร้างระบบอุปถัมภ์แบบความสัมพันธ์คู่ (Dyadic contract) เครือข่ายส่วนตัว (Personal network) หรือชุดกิจกรรม (Action set) ความสัมพันธ์คู่ระหว่างบุคคลสองคนคือระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ เป็นกลไกความสัมพันธ์ที่บุคคลหนึ่งมีสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ (ผู้อุปถัมภ์) ที่จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตน ในการช่วยปกป้องคุ้มครองหรือให้ผลประโยชน์แก่ผู้มีสถานภาพด้อยกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ซึ่งต้องตอบแทนด้วยการสนับสนุนบริการ หรือผลประโยชน์แก่ผู้อุปถัมภ์ (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545)

แกนความสัมพันธ์ของสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือความเอื้ออาทรตามระบบเครือญาติ และความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ดังกล่าว ปรากฏให้เห็นทุกภาคส่วนของสังคม ตั้งแต่สถาบันครอบครัวไป

จนถึงโครงสร้างของประเทศ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทย มักมุ่งเน้นเฉพาะเรื่องการพึ่งพาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของกลุ่มอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ด้วยการอ้างอิงรากฐานจากระบบศักดินาสมัชชายุทธยา เกิดเป็นระบบเครือข่าย เกิดการประสานงานที่เชื่อมโยงกิจกรรม หรือความช่วยเหลือระหว่างกันของกลุ่มบุคคล เพื่อสนองตอบความต้องการร่วมกันให้เกิดขึ้นในสังคม มาจนกระทั่งในยุคปัจจุบันทำให้เกิดตรรกะวิบัติทางสังคมและวาทกรรมต่างๆ ในประเทศไทยขึ้นมากมาย เช่น “ค่าของคนอยู่ที่คนของใคร” “เก่งไม่กลัวแต่กลัวเส้น” “สอบคัดเลือกเป็นพิริ” “มีตัวแล้วอย่ามาเสียเวลา” “เด็กของใคร” “โง่ จน เจ็บ” “มีเงินสามารถจ้างผีไม่แบ่งได้” ฯลฯ

คนในสังคมทุกวันนี้มีความต้องการตามแบบ “วิถีชีวิตสมัยใหม่” ที่ส่งผลให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่ซับซ้อน และประกอบด้วยสถาบันอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ทำให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างเป็นปึกแผ่น อันได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา ฯลฯ ซึ่งสถาบันเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่แบบโดด ๆ หากแต่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยบทบาทหน้าที่ฐานะหรือตำแหน่งของบุคคลในสังคมเหล่านี้เราเรียกว่า “สถานภาพทางสังคม” ในขณะเดียวกัน ทุกคนย่อมทำตามบทบาทและสถานภาพของตนเอง ด้วยเหตุเหล่านี้เองที่ก่อให้เกิดชนชั้นทางสังคม ที่มาจากความแตกต่างทางด้านฐานะ อำนาจ หน้าที่ ระบบชนชั้นนี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางสังคมของคนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะส่งอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ของคนในเชิงอุปถัมภ์ ที่ฝ่ายที่เป็นผู้ให้จะเป็นบุคคลที่มีความพร้อมในด้านทรัพยากร ความมั่งคั่ง และอำนาจ และเป็นคนในชนชั้นที่เหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ที่เป็นผู้รับซึ่งเป็นผู้ต้องการความช่วยเหลือในด้านต่างๆ (สุวรรณฯ สถาอานันท์ และเนื่องน้อย บุญเนตร, 2535) ด้านความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งผูกพันด้วย “บุญคุณ” ยังเป็นเรื่องหลักที่สำคัญมากแม้ว่าความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจกลายรูปไปเป็นความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ทางการเมืองการค้ำมากขึ้น การอุปการะอุ้มชูเป็นระยะเวลานานมีน้อยลง แต่กลายเป็นการแลกเปลี่ยนที่มีสัญญาในการตอบแทนเป็นหลักมากขึ้น จนก่อเกิดเป็นพฤติกรรมอันคุ้นชินที่ได้กระทำตามๆ กันมาอย่างต่อเนื่อง

ในทางพระพุทธศาสนาพบว่า ระบบการอุปถัมภ์ทางพุทธศาสนา เป็นการเกื้อกูลกันระหว่างพุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา โดยฝ่ายอุบาสก อุบาสิกา จะเป็นผู้เกื้อกูล และถวายเป็นการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุ ภิกษุณี ด้วยปัจจัย 4 คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ฝ่ายภิกษุ ภิกษุณีจะเกื้อกูลอุบาสกและอุบาสิกา ด้วยการแนะนำหลักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้บำรุงเธอทั้งหลาย ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ชื่อว่ามีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลาย แสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายมีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย คฤหบดีและบรรพชิต ต่างพึ่งอาศัยกัน และกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบด้วยประการดังกล่าวนี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, ขุ.อิติ.(ไทย) 25/107/486.)

ปัญหาต่างๆ ของระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย จะสามารถแก้ไขได้โดยการสร้างจิตสำนึก ที่ปราศจากอคติ 4 การเปลี่ยนแปลงคนให้มีทัศนคติ ตามหลักของระบบคุณธรรม โดยเน้นที่ความสามารถ ความเสมอภาค ความเป็นธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และให้โอกาสทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน หลักความรู้ความสามารถที่จำเป็นและเหมาะสมกับการปฏิบัติหน้าที่ หลักผลงาน มีการให้คุณให้โทษโดยพิจารณาจากผลการปฏิบัติงาน ด้านการบริหารทรัพยากรบุคคล และหลักความสัมพันธ์ระหว่างคุณภาพชีวิตและการทำงาน (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2551) การกระทำการใด ๆ ของภาครัฐทั้งในระดับบุคคลและองค์กรที่ผู้อื่นสามารถมองเห็นได้ คาดเดาได้ และเข้าใจได้ ครอบคลุมถึงทุกการกระทำที่เป็นผลจากการตัดสินใจของผู้บริหารและตัวบุคคล การดำเนินงานทางธุรกิจ และงานสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การมีระบบงานและขั้นตอนการทำงานที่ชัดเจน การมีหลักเกณฑ์ประเมิน หรือการให้คุณ

ให้โทษที่ชัดเจน การเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องอย่างตรงไปตรงมา ล้วนแล้วแต่ถือได้ว่าเป็น “ความโปร่งใส”

ความจริงของสังคมไทยวันนี้ “ระบบอุปถัมภ์” คอยช่วยเหลือผู้ที่เป็นพวกพ้อง และผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้ที่ให้ผลประโยชน์แก่กันโดยมิชอบ ระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวถือเป็นสิ่งที่บั่นทอนประสิทธิภาพในการทำงานของหน่วยงานต่างๆ หน่วยเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสาเหตุหลักเพราะระบบอุปถัมภ์นั้น ไม่พิจารณาความรู้ ความสามารถ ผลงาน หรือแม้แต่ความอาวุโส จึงทำให้บุคลากรในหน่วยงาน ไม่เห็นความสำคัญของการทำงานให้มีประสิทธิภาพ เมื่อระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อไปเรื่อย ๆ และแก้ไขได้ลำบาก เสมือนเป็นโรคเรื้อรัง เนื่องจากในหมู่ผู้ที่ใช้ระบบอุปถัมภ์ทั้งหลาย จะมีความรู้สึกในการเป็นหนี้บุญคุณต่อกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อช่วยแก้ปัญหานี้คือ หิริ แปลว่า ความละอายแก่ใจและละอายแก่บาปทุจริตทั้งปวง ไม่กล้าทำบาปทั้งในที่ลับและที่แจ้ง และโอตตปปะ แปลว่า ความเกลงกลัวต่อบาปทุจริตทั้งปวง ไม่กล้ากระทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง สอดคล้องกับงานวิจัยของ (ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2538, น. 101-102) พบว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างคน 2 คน ที่มีใญ่ญาติ และมีฐานะไม่เท่าเทียมกัน ฝ่ายที่อยู่เหนือกว่า จะอยู่ในฐานะอุปถัมภ์ ฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่า จะเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ทั้ง 2 ฝ่าย จะมีความผูกพันกันเป็นการส่วนตัว และแสวงหาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน ผู้อุปถัมภ์จะให้ประโยชน์ในความคุ้มครอง ส่วนผู้ที่รับอุปถัมภ์จะให้ผลประโยชน์ตอบแทนในรูปความจงรักภักดี แรงงานและของกำนัล” ซึ่งการวางรากฐานในการปลูกจิตสำนึกขึ้นพื้นฐาน ให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีระบบและวิถีความพอเพียง มีความสุจริต รับผิดชอบ ปลอดคอบายมุข ส่งเสริมสนับสนุนการจัดองค์ความรู้ ด้านการส่งเสริมและต่อต้านการทุจริต อย่างเป็นระบบ และมีเครือข่ายระดับชาติ และนานาชาติที่เข้มแข็งและก้าวหน้าอย่างมีพลวัตถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการล้มล้าง “ระบบอุปถัมภ์”

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้น จะแทรกตัวในทุกระบบของสังคม และชุมชน จึงทำให้บทความวิชาการชิ้นนี้สนใจที่อยากจะเปิดประเด็นต่อไปว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทยจากอดีต-ปัจจุบันมีทิศทางอย่างไร รูปแบบและ

โครงสร้างของเครือข่ายสังคมระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบันเป็นไปในแนวทางใด และพุทธศาสนาเชิงบูรณาการจะช่วยให้การแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างไร ซึ่งบทความวิชาการดังกล่าวจะเป็นข้อมูลที่ช่วยให้เปิดมุมมองทางสังคม อันจะทำให้ทราบถึงวัฒนธรรมทางสังคมไทยในยุคสมัยปัจจุบันได้ชัดเจนขึ้น รวมถึงผู้ที่สนใจและเกี่ยวข้องสามารถนำข้อเสนอแนะจากบทความวิชาการชิ้นนี้ ไปอ้างอิงรวมทั้งนำไปแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ต่อไป

2. รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ของสังคมไทยจากอดีต-ปัจจุบัน

ระบบอุปถัมภ์ เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคน ที่มีสถานภาพทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่อยู่ร่วมกันได้เพราะมีลักษณะต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนระหว่างกันอยู่ด้วย ผู้อุปถัมภ์ (ผู้ให้) ซึ่งมีทรัพยากรในการครอบครอง เช่น ทรัพย์สินเงินทอง ที่ดินหรืออำนาจมากกว่าจะเป็นฝ่ายอุปการะคุ้มครอง เพื่อให้ผู้รับการอุปถัมภ์ (ผู้รับ) ให้รอดพ้นจากการถูกกดขี่จากผู้อื่นและจากอันตรายต่างๆ และส่วนผู้รับเองก็ตอบแทน ด้วยการให้ความนิยมชมชอบให้ข่าวสารหรืออื่น ๆ โดยพื้นฐานแล้วระบบอุปถัมภ์จะเป็นความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนก็ต่อเมื่อ “ผู้ให้” มีคุณธรรมและ “ผู้รับ” ยินยอมมอบความภักดีให้ และความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนไทย เพราะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เน้นการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูล และตอบแทนสิ่งที่เราเรียกว่า “บุญคุณ” ดังนั้นแนวคิดระบบอุปถัมภ์ คือการที่ผู้อยู่ในฐานะต่ำกว่าไปพึ่งพิงหรือรับอุปถัมภ์จากผู้ที่อยู่ในฐานะที่เหนือกว่า เป็นลักษณะความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง เพราะสังคมไทยยอมรับในอำนาจของคน ที่มีตำแหน่ง อำนาจ บารมี อิทธิพลที่เหนือกว่า จะสามารถบังคับหรือโน้มน้าวผู้ที่อยู่ต่ำกว่า ให้ปฏิบัติตามคำสั่งได้ระบบอุปถัมภ์เป็น 2 ระบบ ภายในโครงสร้างทางชนชั้นอันเดียวกัน ประเภทแรก ได้แก่ ระบบอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการ และอีกประเภทหนึ่ง คือ ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545) ธรรมดาโลกจะร่มเย็น ถ้าธรรมไม่มาโลกจะพินาศ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะวามมนุษย์มักอาศัยอยู่รวมกันเป็นสังคม เมื่อมาอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากย่อมมีปัญหาต่าง ๆ ตามมา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับที่อยู่

อาศัย ปัญหาที่ทำมาหากิน เพราะมนุษย์เราส่วนมากชอบแสวงหาประโยชน์ หากความ สะดวกสบายใส่ตน จนบางครั้งอาจไปล้ำสิทธิของผู้อื่น สร้างความเดือดร้อนให้คนอื่น โดยตั้งใจก็มี โดยไม่ได้ตั้งใจก็มี เพราะว่าคนเราต่างคนต่างจิตต่างใจ เช่น บางคนชอบใช้ กำลัง อำนาจของตนทำร้ายผู้อื่น รังแกคนที่อ่อนแอกว่า สร้างความเดือดร้อนวนวาย ให้กับชุมชน สังคม ไม่เว้นแต่ละวัน ปัญหาดังกล่าวมานี้ ยังมีปัญหาความแตกต่าง ระหว่างบุคคลอีกด้วย เช่น ปัญหาของผู้ปกครอง ถ้าผู้ปกครองไม่มีศีลธรรม บ้าอำนาจ ลุแก่อำนาจ มักทำอะไรตามใจตัวเอง โดยไม่เห็นใจผู้ใต้ปกครอง ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่จะ ทำให้สังคมเดือดร้อนได้ และปัญหาจากผู้ใต้ปกครอง ถ้าทุกคนไม่เคารพกฎ กติกา หรือข้อบังคับของชุมชนสังคมก็จะสร้างปัญหาให้กับสังคมชุมชนทั้งสิ้น

ระบบอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการ ในอดีตประมาณช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2416) ซึ่งเป็นเวลาที่ประเทศไทยนั้นพัฒนา โดยได้รับอิทธิพลด้าน ความคิดของตะวันตกเพียงเล็กน้อยอยู่ ถือว่าเป็นระบบฐานันดรไพร่ ระบบนี้จะ ประกอบไปด้วยคู่สัมพันธ์ 2 ฝ่าย ฝ่ายแรก คือเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งอยู่เหนืออีกฝ่ายหนึ่ง คือ ข้าทาสบริวาร โดยหน้าที่ของนาย คือดูแล เป็นเจ้าของไพร่ และสร้างสมไพร่ในอาณัติ ของตนตามคำสั่งข้าราชการ เช่น การระดมพลเพื่อทำสงคราม โดยนาย คือพวกเจ้านาย และขุนนาง ส่วนไพร่นั้น คือ ประชากรในประเทศ ซึ่งมักจะเป็นชาวไร่ชาวนา (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา สุวิทย์พันธุ์, 2545) การปกครองแบบฐานันดร ได้มีการจัดช่วง ชั้นไว้ชัดเจน การจัดช่วงชนชั้นเพื่อให้เห็นว่า ใครมีอำนาจมากกว่าใคร และควรเคารพ หรือเชื่อฟังใครในสังคม โดยดูได้เป็น 4 ประเภท คือ ยศ (ชั้นตำแหน่ง) ตำแหน่ง (ตำแหน่งทางราชการ) ราชทินนาม (ชื่อพระราชาทาน) และศักดินา เป็นต้น ระบบ อุปถัมภ์แบบฐานันดรนั้น มีหลักการพื้นฐานที่คอยผลิตให้คนในสังคมนั้น ยอมตกอยู่ ภายใต้อำนาจของผู้เป็นใหญ่ในสังคม โดยมาจากความเชื่อและค่านิยมของคนในสังคม ความเชื่อนั้นมาจากความเชื่อในเรื่องของบุญ เนื่องจากมีความเชื่อว่า คนใดเกิดมาในชั้น ใดขึ้นอยู่กับบุญทำสร้างสมมาแต่ชาติปางก่อน ตำแหน่งระดับทางสังคม จึงถือว่าเป็น ส่วนหนึ่งของบุญญัตติธรรมชาติ ผู้ที่อยู่สูงสุดในวัง คือพระเจ้าแผ่นดิน ที่ประกอบด้วย บุญญาธิการหรือศักดิ์ที่ประมาณมิได้ สถาบันกษัตริย์ของไทยถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะ

เป็นเครื่องหมายธรรมะหรือกฎแห่งศีลธรรมลดหลั่นกันไปตามยศที่ได้รับพระราชทานให้เป็นการสมนาคุณ เชื่อมโยงกับบุญของแต่ละบุคคล (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545)

ดังนั้นในการดำเนินชีวิตที่เป็นเหตุเป็นผล ให้บรรลุเป้าหมายหน้าที่ควรประกอบด้วย หลักสัปปริสธรรม 7 คือ

1) ชัมมัญญตา (รู้หลักหรือรู้จักเหตุ) ในการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ผู้ปฏิบัติจะต้องเข้าใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติตามเหตุผล มีหลักการอย่างไร จะต้องทำอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุผลสำเร็จตามหน้าที่ และความรับผิดชอบนั้นๆ

2) อัถตัญญตา (รู้ความมุ่งหมายหรือรู้จักผล) ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจวัตถุประสงค์ของสิ่งที่ตนทำ ว่ามีความมุ่งหมายอย่างไร และรู้ว่าสิ่งที่ตนกำลังทำนั้น จะบังเกิดผลดีหรือผลเสียอย่างไร ตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ นั่นหมายความว่า ต้องรู้ผลที่มาจากเหตุ รู้เป้าหมาย รู้หลักการที่ตนปฏิบัติเพื่อจะได้ดำเนินการอย่างถูกต้องตามเป้าหมายนั้น

3) อัถตัญญตา (รู้จักตน) รู้ตามความเป็นจริง ตัวเรานั้นว่า โดยฐานะ ภาวะเพศ กำลังความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น โดยรู้ภูมิปัญญา คือ รู้ว่าตนเองมีคุณสมบัติ มีความสามารถอย่างไร และรู้จักพัฒนาตนเอง ส่วนรู้ภูมิธรรม คือ รู้แนวทางการดำเนินชีวิตของตน โดยการยึดหลักคุณธรรมจริยธรรม เพื่อนำมาปฏิบัติส่งเสริมให้ตนและคนรอบข้างอยู่อย่างมีความสุขได้

4) มัตตัญญตา (รู้จักประมาณ) เพื่อให้รู้จักความพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจ และทำกิจต่าง ๆ กล่าวคือ ต้องรู้จักขอบเขตความพอเหมาะ ในการทำงาน รวมถึงการดำเนินชีวิต ซึ่งหลักธรรมนี้ ทำให้ผู้ปฏิบัติรู้จักยั้งคิดในสิ่งที่ตนมี ไม่ทำอะไรเกินตัว จนทำให้ตนเองและผู้อื่น เกิดความเดือดร้อน และสามารถประกอบกิจการงาน ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดได้

5) กาลัญญตา (รู้จักกาล) เพื่อให้รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า

เวลาไหน ควรทำอะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนรู้จักกะเวลา และวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

6) ปรีชาญาณตา (รู้จักชุมชน) คือรู้จักถิ่น เพื่อให้อำนาจที่ชุมชน และชุมชนรู้การอันควรต้องทำกิจกรรมมาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างไร ต้องปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้อง ทั้งด้านกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น

7) ปุคคลัญญตา (รู้จักกับบุคคล) เพื่อให้อำนาจ และเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคล ว่า โดยอรรถาธิบายความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น และรู้ประเภทของบุคคล ที่จะต้องเกี่ยวข้องด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน หรือวางตัวให้เหมาะสมตามฐานะ ทั้งของเราและของผู้อื่น รวมถึงรู้จักที่จะเลือกคบหาบุคคลที่ควรคบ เป็นเหตุให้อำนาจแต่ละบุคคลโดยละเอียดถี่ถ้วน ทำให้ได้คบหาแต่คนดี หรือทำให้เลือกใช้คนทำงานได้ถูกต้อง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) ดังนั้นในระบบอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการ ธรรมเนียมของสัตบุรุษ ธรรมเนียมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมเนียมของผู้ดี จึงเป็นสิ่งสำคัญในการล้มล้างระบบเหล่านี้ไปได้

ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ เป็นการขยายตัวของปัจจัยต่างๆ ที่สำคัญที่สุด คือการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นผลมาจากการเพิ่มการค้าระหว่างประเทศ การอพยพเข้ามาของชาวจีน ทำให้มีการปรับปรุงการเกณฑ์แรงงานการค้าภายใน และการเก็บภาษีในสมัยนั้น และส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์แบบฐานันดรนั้นเสื่อมลง ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) เป็นระบบอุปถัมภ์ภายในระดับชั้นของพวกนาย ระบบเช่นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะการปกครองแบบข้าราชการ และระบบการแข่งขัน การมีความก้าวหน้าในชีวิต ข้าราชการขุนนางไทย ในระบบราชการไทยนั้น นอกจากจะถือเอาความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นใหญ่แล้ว การปฏิบัติงานของหน่วยงาน ก็เต็มไปด้วยการถือพ้อง การมอบหมายตำแหน่งหรือหน้าที่ใดๆ ต้องพิจารณาเป็นเรื่องส่วนตัว การเกี่ยวข้องและสายสัมพันธ์ญาติโยม พระเจ้าแผ่นดินมีการปฏิบัติต่อข้าราชการ คล้ายบิดาปฏิบัติต่อบุตร

บางครั้งการบริหารงานส่วนท้องถิ่น ก็มีเรื่องสวนตัวเข้าไปพัวพันด้วย เช่น การทะเลาะเบาะแว้ง เป็นต้น (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545) ซึ่งระบบอุปถัมภ์ภายในระดับชั้นของพวกนาย ระบบเช่นนี้เกิดจากการแข่งขันทางสายงานในระบบข้าราชการไทย และการถือพวกพ้อง การถือผู้ใหญ่น้อยในสังคม ทำให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ สามารถแทรกแซงการทำงานชั้นผู้น้อยได้ เป็นต้น

2) ความสัมพันธ์ของการอุปถัมภ์ฐานันดรไพร่ประเภทที่สอง เป็นความสัมพันธ์ในชนชั้นที่ต่างกัน เนื่องจากระบบอุปถัมภ์ระหว่างนาย – ไพร มีลักษณะเป็นทางการ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนาย – กับไพร่ โดยที่ถ้าไพร่หลวงนั้น ต้องการเปลี่ยนเจ้านายใหม่ ซึ่งอาจเป็นเพราะไม่พอใจเจ้านายเก่า พวกเขาสามารถเปลี่ยนขอย้ายไปอยู่กับนายใหม่ ซึ่งนายคนใหม่นี้ ก็ต้องยอมรับในตัวองไพร่ที่จะย้ายด้วย โดยเจ้านายคนนี้อาจเป็นเจ้านายที่รู้จัก หรือไพร่มีเพื่อนที่เป็นไพร่ด้วยกันแนะนำให้รู้จัก เพื่อให้ไพร่คนนั้นสามารถเปลี่ยนเจ้านายได้ ควรที่จะย้ายไปอยู่กับเจ้านายใหม่ ที่มีฐานันดรสูงกว่านายเก่า เพราะจะทำให้เจ้านายเดิมนั้น ไม่สามารถที่จะทำอะไร หรือห้ามไม่ให้ไพร่ไปได้ (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545)

3) ระบบอุปถัมภ์ประเภทนี้คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนอพยพและชนชั้นเจ้านาย ทั้งสองพวกมีความเกี่ยวข้องกันอยู่ในรูปของการเก็บภาษีไร่นา ชาวจีนอพยพจะได้รับการอุปถัมภ์อย่างดี เพราะพวกนี้เป็นพ่อค้า ที่ประสบความสำเร็จด้านการค้า สามารถให้ของกำนัลที่มีค่า ตรงข้ามกับไพร่ซึ่งจะสร้างตัวให้ร่ำรวยอย่างคนจีนได้ยาก เพราะมีข้อจำกัดในการเคลื่อนย้าย ซึ่งไม่สามารถเข้ายุ่งเกี่ยวกับการค้าได้ ดังนั้นชาวจีนจึงมีโอกาสมากกว่าไพร่ 2 อย่างคือ 1) ได้รับการยกเลิกการเข้าเดือนออกเดือน และไม่ต้องลงทะเบียนขึ้นกับนาย เมื่อตั้งตัวเป็นเศรษฐีได้คนจีนจะเสาะแสวงหาเจ้านายชั้นสูง และมักจะไต่เต้าขึ้นไปเป็นขุนนางไทย (อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2545)

จึงอาจกล่าวได้ว่า การอยู่ร่วมกันในสังคม หรือในหมู่คณะจำเป็นต้องมีสิ่งที่จะมายึดเหนี่ยวจิตใจ และประสานหมู่คณะไว้ให้เกิดความสามัคคี และเพื่อให้อยู่ด้วยกัน

อย่างสงบสุข ซึ่งจุดกำเนิดของระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ คือ เป็นระบบอุปถัมภ์ภายในระดับชั้นของพวคนาย ความสัมพันธ์ของการอุปถัมภ์ฐานันดรไพร่ประเภทที่สอง เป็นความสัมพันธ์ในชนชั้นที่ต่างกัน เนื่องจากระบบอุปถัมภ์ระหว่างนาย – ไพร่ มีลักษณะเป็นทางการ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนาย – กับไพร่ ระบบอุปถัมภ์ประเภทนี้คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนอพยพและชนชั้นเจ้านาย โดยการล้มล้างความเชื่อของระบบนี้ คือ

1) ทาน คือการให้ปันสิ่งของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันเฉลี่ยให้ ไม่ใช่ให้จนร่ำรวย หรือให้จนหมดเนื้อหมดตัว แต่เป็นการแบ่งปันให้เพื่อแสดงอหิยาศัยไมตรี ผู้ให้ไม่จำเป็นต้องร่ำรวยหรือมีฐานะดีกว่าผู้รับเสมอไป และยังรวมถึงการช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ ทุนหรือทรัพย์สินสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ

2) ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือกล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง ซึ่งเจองแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผล เป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคีเกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งแต่ละกลุ่มที่ได้จัดตั้งขึ้นมาจะมีการแบ่งหน้าที่กัน และสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ คือฝ่ายประชาสัมพันธ์ หากฝ่ายประชาสัมพันธ์พูดจาไม่ดีถึงโครงการหรือกิจกรรมจะดีแค่ไหน ก็ไม่สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของสมาชิกกลุ่มได้

3) อุตถจริยา การทำประโยชน์ คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวนช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหา และช่วยปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ในด้านคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี

4) สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอ ต่อคนผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่ม และบุคคลทั่วไป ไม่เอาเปรียบบุคคลที่ด้อยกว่า และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข้ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน เมื่อปฏิบัติได้ ย่อมให้เกิดความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจในกลุ่มชนนั้นๆ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน), 2528) ถ้าไม่มีหลักปฏิบัติเช่นนี้ ผู้นั้นย่อมไม่เป็นที่รักของคนทั่วไป ข้อนี้นางท่านจึงเรียกว่า มนตัมหาเสน่ห์ เพราะทำให้คนเข้าไปนั่งในใจของผู้อื่นต่อไปที่เป็นส่วนสำคัญในการอยู่ร่วมกันตามหลักสังคหวัตถุธรรม 4

ภายหลังจากรัชกาลที่ 5 ระบบอุปถัมภ์มีการเปลี่ยนแปลงไปมากยิ่งขึ้น โดยลักษณะของกลุ่มอุปถัมภ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวนั้น มีลักษณะชั่วคราวมากขึ้น ทั้งๆ ที่ในภาวะสังคมดั้งเดิมความสัมพันธ์โดยส่วนใหญ่มีลักษณะถาวรจนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะตายไป ปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิมเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ คือ ปัจจัยความเป็นสมัยใหม่ หรือกระบวนการพัฒนา (พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร, 2540) 1) ความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ท้องถิ่น ส่วนใหญ่ถูกคุกคามอย่างรุนแรงจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากกระบวนการพัฒนา 2) การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ ซึ่งมีหลายด้าน ในด้านหนึ่งทำให้เกิดทรัพยากรใหม่ๆ ซึ่งเป็นศักยภาพให้ผู้นำท้องถิ่นสร้างระบบอุปถัมภ์ของตนขึ้นได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง จำกัดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จากลักษณะหลากหลาย มาสู่ลักษณะเฉพาะด้านมากขึ้น เช่น ผู้มีอิทธิพลทางการเมือง สามารถฝากงานให้เข้าทำงานในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ หรือมีอิทธิพลในงานราชการ 3) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดั้งเดิมมีขึ้นมาได้ เพราะผู้อุปถัมภ์มีโอกาสควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่น ปัจจุบันผู้อุปถัมภ์ต้องอาศัยทรัพยากร หรือเส้นสายติดต่อภายนอกมาเป็นเครื่องมือมากขึ้น ทำให้ระบบอุปถัมภ์ใหม่ๆ ไม่ค่อยมีลักษณะถาวร มีลักษณะการดักตวงการใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ในช่วงสั้นๆ มากขึ้น 4) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบใหม่มีลักษณะรอบด้านน้อยลง จึงทำให้ไม่ค่อยแน่นแฟ้นเท่าแบบเก่า และเนื่องจากผู้อุปถัมภ์ใหม่ๆ มักจะมาจากภายนอกชุมชน การแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือการใช้สอยจึงเป็นด้านหลัก ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จึงมีลักษณะที่เป็นเรื่องเงินทอง การคาดคำนวณผลได้ผลเสียมากกว่าที่จะคำนึงถึงการต่อเนื่องถาวร และ 5) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น การขยายตัวของเมืองและประชากร ทำให้มีบุคคลประกอบอาชีพโดยอิสระ หรือไม่ค่อยผูกพันกับระบบอุปถัมภ์มากขึ้น (พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร, 2540)

ดังนั้นระบบอุปถัมภ์ในยุคสมัยปัจจุบัน จะมีความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดั้งเดิม ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบใหม่ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งถ้าในสังคมยุคใหม่มีพฤติกรรมเอื้อต่อสังคม เป็นพฤติกรรมที่ติงามพฤติกรรมหนึ่งนั้น ผู้อุปถัมภ์สามารถ

ปฏิบัติโดยให้ความสำคัญกับผู้รับการอุปถัมภ์ของตนเอง เข้าใจความแตกต่างของผู้รับการอุปถัมภ์แต่ละคน ทำตนเป็นกันเองกับผู้รับการอุปถัมภ์ ไม่เข้มงวดหรือปล่อยปละละเลยผู้รับการอุปถัมภ์จนเกินไป ให้ความสำคัญพร้อมกับผู้รับการอุปถัมภ์ทุกคน ยอมรับฟังความคิดเห็นและเหตุผลของผู้รับการอุปถัมภ์และแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสมกับผู้รับการอุปถัมภ์ ลักษณะของผู้อุปถัมภ์เหล่านี้ จะเป็นลักษณะที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้และการอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่น ทำให้ผู้รับการอุปถัมภ์เกิดทัศนคติที่ดีต่อผู้อุปถัมภ์ และยอมรับคำสั่งสอนของผู้อุปถัมภ์ไปปฏิบัติต่อไปได้ จะถือเป็นในรูปแบบของการให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ ร้อยรัดใจให้รวมกันเป็นหมู่ และเห็นอกเห็นใจกัน รักใคร่นับถือสนิทสนมกันมั่นคง จะเห็นได้จากเช่น การมีกองทุนช่วยสมาชิกในชุมชนและสังคม ยอมเสียสละเงินของทุกคนที่สมัครใจเข้าเป็นสมาชิกกองทุนถือเป็นการช่วยเหลือกัน เป็นต้น การอยู่ร่วมกันอันเป็นไปเพื่อดูแลกัน การแบ่งปันนี้ ประชาชนในชุมชนและสังคมได้ถือปฏิบัติร่วมกัน โดยใช้ศาสนาเป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจให้มีความเห็นอกเห็นใจกัน การให้ความเกื้อหนุน โอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้อุดหนุนเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันด้วยความกรุณา คนที่มีทรัพย์สินช่วยเหลือนคนอื่นให้ตั้งตัวได้ ย่อมเป็นกำลังสำคัญของชุมชนและสังคม เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และเพื่อเป็นกำลังที่สำคัญของประเทศไทย

3. ค่านิยมกับการควบคุมพฤติกรรมระบบอุปถัมภ์ระหว่าง “ผู้ให้” กับ “ผู้รับ”

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีความเป็นไปอย่างมากขึ้นเท่าใด แต่ระบบอุปถัมภ์ก็ยังคงอยู่ เพราะมีค่านิยมบางอย่างของคนไทยที่สืบทอดมาจากในอดีต เป็นค่านิยมที่ควบคุมพฤติกรรมผู้อุปถัมภ์ และผู้รับอุปถัมภ์ ให้มีการอุปถัมภ์หรือรู้จักถึงการอุปถัมภ์ ที่มากกว่าการจ้างงาน หรือการออกคำสั่ง จนส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์นั้น ไม่สาบสูญไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ

(1) การยกย่องความเป็นผู้ใหญ่ การเป็นผู้ใหญ่ สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท

ได้แก่ 1) การมีตำแหน่งและฐานะทางสังคม หรือราชการสูงกว่า 2) หมายถึงอายุสูงกว่า และ 3) หมายถึงอายุราชการ หรืออายุการทำงานสูงกว่า การยกย่องความเป็นผู้ใหญ่ ก็ส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์นั้น สามารถดำรงอยู่โดยการรักษาระดับชั้นเอาไว้ นอกจากนี้ยังเป็นแนวประเพณีปฏิบัติที่ผู้น้อยพึงกระทำต่อผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่พึงกระทำต่อผู้น้อยอีกด้วย

(2) การยกย่องผู้มีจิตใจนักเลง ที่สังคมไทยยกย่องนับถือ และถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของบุคคล สรุปได้ดังนี้ คือต้องมีจิตใจสปอร์ต มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่ถือเนื้อถือตัว ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่จุกจิกเรื่องเงินทอง ชอบจ่ายเงินจ่ายทอง เลี้ยงเพื่อน เลี้ยงฝูง เลี้ยงผู้น้อยอย่างที่สังคมเรียกว่า ใจถึงหรือถึงไหนถึงกัน รวมไปถึงการไม่เห็นแก่ตัวในรูปต่างๆ เป็นผู้รักษาความเป็นธรรม ไม่เอาเปรียบผู้น้อยและผู้อยู่ได้บังคับบัญชา และอย่างสุดท้าย คือการมีลูกน้อง มีพรรคพวก หรือที่เรียกว่า มีเส้นสายเป็นลักษณะอันสำคัญอย่างหนึ่งของสังคมไทย โดยเฉพาะการต่อสู้แย่งชิงในวงราชการ และอำนาจในการเมืองทั้งหลาย ผู้นำในทางการเมืองและทางสังคมของเมืองไทย ทุกยุคทุกสมัยอยู่ได้เพราะพรรคพวก ลูกน้อง ลูกศิษย์ลูกหา ที่เคยทำงานเลี้ยงดูอุปถัมภ์กันมานาน โดยผู้อยู่ปถัมภ์นั้น จะทำได้ตามดังกล่าวมาข้างต้น อาจจำเป็นต้องมีอำนาจหรือเงิน จึงจะสามารถมีลูกน้องและได้รับความจงรักภักดี

(3) การนิยมการเป็นเจ้านาย ในระบบอุปถัมภ์แบบฐานันดรไพร่นั้น เป็นสังคมที่แบ่งชนชั้นวรรณะของบุคคลอย่างมาก และค่อนข้างชัดเจน เช่น จ้าวกับไพร่ ขุนนางกับคนธรรมดา กษัตริย์กับทาส เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้คนในสังคม ประารถนาที่จะอยู่ หรือเป็นสมาชิกของชนชั้นที่สูงกว่า ซึ่งเราเรียกทั่ว ๆ ไปว่า ชนชั้นเจ้านาย สังเกตได้จากคำอวยพรต่าง ๆ เช่น ขอให้เติบโตมาเป็นเจ้าคนนายคน เป็นต้น

(4) การยกย่องความใจกว้าง คนไทยส่วนใหญ่นิยมความใจบุญสุนทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามชนบทต่างๆ การมีจิตใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และให้บุญทานพระสงฆ์องค์เจ้า ขอนาน คนจน และ คนที่ขาดเหลือปัจจัยในชีวิตทั้งหลาย เป็นค่านิยมที่สำคัญอันหนึ่งของสังคมไทย การมีจิตใจอันกว้างขวางนี้ ยังรวมไปถึงการมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนบ้าน ต่อแขกแปลกหน้า และต่อสัตว์เลี้ยงด้วย

(5) การยกย่องความกตัญญูรู้คุณ ลักษณะค่านิยมข้อนี้ ก็เป็นที่ทราบกันดี คนที่กตัญญูรู้คุณคน เป็นคนที่ได้รับความรัก และได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดีของสังคม

(6) การยกย่องความเคารพนบนอบรู้จักที่ต่ำที่สูง การพูดจาอ่อนน้อม รู้จักเด็ก รู้จักผู้ใหญ่ เคารพผู้สูงอายุ หรือฐานะทางสังคมสูงกว่า รวมทั้งความสุภาพเรียบร้อย เจริญเนื้อเจริญตัว ฯลฯ ก็เป็นลักษณะสำคัญอันหนึ่งในสังคมไทย (ไพฑูริย์ เครือแก้ว ณ ลำพูน, 2518)

ดังนั้น ค่านิยมกับการควบคุมพฤติกรรมระบบอุปถัมภ์ระหว่าง “ผู้ให้” กับ “ผู้รับ” เกิดขึ้นมาจากการยกย่องความเป็นผู้ใหญ่ การยกย่องผู้มีจิตใจนึกเลง การนิยมนการเป็นเจ้านาย การยกย่องความใจกว้าง การยกย่องความกตัญญูรู้คุณ และการยกย่องความเคารพนบนอบรู้จักที่ต่ำที่สูง จะสอดคล้องกับธรรมของคนที่อยู่ครองเรือน มีศรัทธา ประพฤติธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ธรรมะ ธิติ และจาคะ ตายแล้วย่อมไม่เศร้าโศก สัจจะ เป็นเหตุให้ได้เกียรติ ทัมะ (ธรรมะ) เป็นเหตุให้ได้ปัญญา ขันติ (ธิติ) เป็นเหตุให้หาทรัพย์ได้ และจาคะ เป็นเหตุให้ผูกมิตรไว้ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, ขุ.อิ.ติ. (ไทย) 25/190-191/545.) ธรรมสำหรับฆราวาส ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ 1) สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อสัตย์ จริใจ พูดจริง ทำจริง 2) ทัมะ หมายถึง การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจ แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา 3) ขันติ หมายถึง ความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย และ 4) จาคะ หมายถึง ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของคนอื่น พร้อมที่จะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว ในฆราวาสธรรมหมวดนี้ ทัมะ ท่านมุ่งเอาด้านปัญญา ขันติท่านเน้นแง่วิริยะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). 2543)

4. ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเมือง ทำให้ระบบฐานันดรไพร่นั้นได้หมดไป จากสาเหตุหลาย ๆ ประการ เช่น การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเข้ามาของยุคโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้เรา

ได้รับแนวคิดจากชาติตะวันตก การยกเลิกการเมืองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ประชาธิปไตย เป็นต้น แต่ในสังคมไทยก็ยังคงมีระบบอุปถัมภ์อยู่ เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบเป็นระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ โดยลักษณะระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยในยุคปัจจุบัน สามารถแบ่งได้เป็น 4 รูปแบบ ดังนี้ (พงษ์ศักดิ์ จำเพชร, 2540)

1) ระบบอุปถัมภ์ในหมู่ญาติ นับว่าเป็นระบบเก่าแก่ระบบหนึ่งในสังคมไทย ตามวัฒนธรรมความสัมพันธ์ระหว่างญาติอาวโส (พี่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ฯลฯ) กับญาติผู้น้อง (น้อง ลูก หลาน หลาน) เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน และเป็นระบบหนึ่งในสังคมไทย และน่าจะเป็นระบบที่คงทนถาวรที่สุดด้วย

2) ระบบอุปถัมภ์ในหมู่มิตรสหาย ความเป็นเพื่อนในสังคมไทยปรากฏออกมาได้หลายรูปแบบ เช่น เพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนร่วมชั้น เพื่อนสถานศึกษา และเพื่อนตาย เป็นต้น ความคาดหวังความเป็นเพื่อนเป็นไปอย่างลึกซึ้ง และหนักแน่นมากกว่าบางสังคม เพื่อนในสังคมไทยคาดหวังต่อกันและกันมากกว่าความเป็นเพื่อนแท้จึงมักจะวัดกันได้ด้วยพฤติกรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน หรือการที่เพื่อนซึ่งมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่า ให้ความช่วยเหลือเพื่อนที่มีฐานะทางสังคมเศรษฐกิจต่ำกว่า หากเพื่อนมีฐานะสูงส่งกว่า ให้ความช่วยเหลือ แก่เพื่อนผู้ด้อยฐานะอย่างสม่ำเสมอแล้ว ความสัมพันธ์นั้นที่เพื่อนก็จะแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จนถึงกลายเป็นญาติสนิทกันได้ก็ได้ เพื่อนผู้ที่ได้รับความอุปถัมภ์ทางด้านวัตถุ ก็จะตอบแทนด้วยความจงรักภักดี การรู้จักบุญคุณ คอยปกป้องเพื่อนผู้ให้ความอุปถัมภ์ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามสติปัญญา และความสามารถ ที่ตนมีอยู่ การตอบแทนบุญคุณ บางครั้งก็แสดงออกด้วยการนำสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ มาให้ในโอกาสอันควร

3) ระบบอุปถัมภ์ในองค์กรต่าง ๆ ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในองค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ตาม มักจะถูกมองในแง่ลบอยู่ตลอดเวลา ว่าระบบอุปถัมภ์ทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพ ซึ่งก็มีส่วนจริงอยู่บ้าง การใช้ระบบอุปถัมภ์มากเกินไป ก็อาจก่อให้เกิดความระส่ำระสาย เกิดการเลิขวิญญและเลิขกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงาน ผู้อยู่นอกวงอุปถัมภ์ได้เช่นกัน ซึ่งในปัจจุบัน องค์กรต่าง ๆ ได้พยายามที่จะลดบทบาทและความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ลง และมี

การใช้ระบบคุณธรรมมากขึ้น แต่ระบบอุปถัมภ์ก็ยังคงมีอยู่ทั่วไป อาจจะแปลงรูปแบบแฝงและดำเนินการอย่างแนบเนียนมากขึ้น

4) ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ เป็นระบบอุปถัมภ์ที่น่าจะมีลักษณะคงทนถาวร น้อยกว่าแบบอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่ลักษณะอื่น ๆ ของระบบอุปถัมภ์ก็ยังมีอยู่ครบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการปฏิบัติต่างตอบแทน ความสูงศักดิ์ของผู้อุปถัมภ์ และความจงรักภักดีของผู้รับอุปถัมภ์ สำหรับในสังคมไทยในยุคปัจจุบันระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพหรือข้ามอาชีพนี้ อาจจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ และเป็นการยกตัวอย่างให้เข้าใจชัดเจนขึ้นคือ เป็นกลุ่มข้าราชการ พ่อค้า กับกลุ่มนักการเมือง ชาวไร่ ชาวนา การอุปถัมภ์ระหว่างข้าราชการ และพ่อค้า เป็นไปในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางด้านวัตถุประสงค์ระหว่างกันมากกว่า คือว่า ฝ่ายข้าราชการจะอำนวยความสะดวก ประโยชน์บางประการ แก่พ่อค้านักธุรกิจ ซึ่งจะเป็นฝ่ายทดแทนบุญคุณหรือตอบแทน ด้วยการให้เงินทอง หรือทรัพย์สินมีค่าอย่างอื่น ส่วนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ระหว่างนักการเมืองกับชาวไร่ชาวนานั้น จะเห็นได้ชัดเจนมาก ในระยะเวลาใกล้เคียงตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักการเมืองท้องถิ่นนั้น มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่าชาวไร่ ชาวนา และแน่นอนที่บุคคลเหล่านี้ ต้องการคะแนนเสียงจากชาวไร่ชาวนา ผู้มีฐานะยากจนก็ต้องการความช่วยเหลือทางด้านวัตถุจากนักการเมืองไม่ว่าจะเป็นเรื่อง น้ำ ถนนหนทาง หรือทรัพย์สินเงินทองอย่างอื่น ๆ

สรุปว่า ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน เกิดขึ้นจากระบบอุปถัมภ์ในหมู่ญาติ ระบบอุปถัมภ์ในหมู่มิตรสหาย ระบบอุปถัมภ์ในองค์กรต่างๆ ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ โดยสังคมใดมีการประพฤติปฏิบัติตามหลักโลกปาถกรรม หรือธรรมคัมภีร์โลกแล้ว จะทำให้สังคมนั้นอยู่กันอย่างมีความสุข ความเจริญ เพราะต่างคนต่างมีความละเอียดใจ จึงไม่กล้ากระทำความบาป ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง มีความเกลือกกลัวต่อบาปทุจริตทั้งหลาย จึงไม่กล้ากระทำความบาป กระทำผิดหลักธรรมคำสั่งสอนของพระศาสนา เพราะมีความละเอียด และความเกลือกกลัวต่อผลกรรมที่จะนำไปสู่ทุกขในสัมปรายภพ เพราะเขาเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เชื่อเรื่องบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ นรกมี สวรรค์มี เมื่อทุกคนมีความละเอียดต่อบาป และเกรงกลัวต่อบาปทุจริตแล้ว ก็ไม่มี

การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เมื่อไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แล้วไซ้ ชุมชน สังคม ตลอดจนถึงโลกของเรา ก็จะเกิดความสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน เช่น ฆ่าราวี เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน แล้วก็จะเปรียบเหมือนว่า ตัวเราทุกคนเป็นทวด เป็นที่รักใคร่ของทวดทั้งหลาย ของมนุษย์ทั้งหลาย และแม่แต่คนมนุษย์ทั้งหลายด้วย จึงเป็นคุณธรรมที่เหมาะสม ที่มวลมนุษย์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรืองทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ ตลอดจนชาวโลกทั้งมวล เราควรที่จะศึกษาให้เข้าใจ แล้วนำมาประพฤติปฏิบัติให้เป็นนิ จ เพื่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็น ปราศจากการเบียดเบียน อันจะก่อให้เกิดความรัก สมัคสมาน สามัคคี มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เปรียบประหนึ่งว่า ทุกคนเป็นญาติพี่น้องกัน อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้น วรรณะกัน เมื่อเราทุกคนร่วมกันปฏิบัติตาม โลกปาลธรรม หรือทวดธรรมนี้ กันทุก ๆ คนโลกของเราก็จะน่าอยู่ยิ่งขึ้น ทุกคนมีความสุข เป็นอยู่ที่สงบสุข ปราศจากการเบียดเบียน ซึ่งกันและกันแม้แต่ภัย ก็ยังเลิกกินมนุษย์ได้ จันใด แล้วทำไมคนเรา จึงจะน้อมนำโลกปาลธรรม มาประพฤติปฏิบัติกันไม่ได้ เราจะ ไม่มีความละอายต่อมนุษย์ กันหรือสมควรอย่างยิ่งที่จะชักชวนมวลหมู่ญาติมิตร เพื่อน สนิทมิตรสหายของเรา มาร่วมกันปฏิบัติตามโลกปาลธรรมกันทุกท่านทุกคน โลกของเราก็จะกลายเป็นสวรรค์บนดินของคน เพราะผลของการปฏิบัติตาม “โลกปาลธรรม” หรือ “ทวดธรรม”

5. รูปแบบและโครงสร้างของเครือข่ายสังคมระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

แนวคิดของ ชีรยุทธ บุญมี ที่สรุปลักษณะรูปแบบและโครงสร้างของเครือข่าย สังคมระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบันว่าประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุล ความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว และความสัมพันธ์ที่กว้างรอบด้าน การแลกเปลี่ยนที่ไม่ สมดุล เกิดจากการกระจายตัวของทรัพยากรในสังคม และการควบคุมที่ไม่เท่าเทียมกัน ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ควบคุม และเป็นผู้ผูกขาดทรัพยากรอันสำคัญต่อการดำรงชีวิต มีผลให้ผู้ เข้าไม่ถึงทรัพยากรต้องพึ่งพาเพื่อแบ่งปันทรัพยากรเหล่านั้น ในฐานะผู้รับอุปถัมภ์ ภายใต้อาณัติความสัมพันธ์ดังกล่าว ทั้งสองฝ่ายต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ผู้อุปถัมภ์ต้องพึ่งพา บริวารเป็นจำนวนมาก ในการดำรงสถานะทางสังคม นำมาซึ่งผลประโยชน์ด้านอื่น

ขณะเดียวกันผู้รับอุปถัมภ์ ก็จำเป็นต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์หลายประการ ข้อแตกต่างอันเป็นความไม่เท่าเทียมกันของระบบอุปถัมภ์ คือผู้ถูกอุปถัมภ์ มีผู้อุปถัมภ์เพียงคนเดียวให้พึ่ง ส่วนผู้อุปถัมภ์กลับกระจายการพึ่งพาไปยังบริวารเป็นจำนวนมาก อำนาจการตัดสินใจที่จะดำรงความสัมพันธ์จึงไม่สมดุลกัน ผู้อุปการะหรือมูลนายอาจตัดขาดบริวารคนใดก็ได้ แต่ผู้รับอุปถัมภ์มีโอกาสน้อยที่จะหลุดพ้นจากนายของตน ยกเว้นกรณีที่มีการแย่งชิงบริวารระหว่างกัน ก็อาจมีการเปลี่ยนตัวผู้อุปถัมภ์ใหม่ได้ (ธีรยุทธ บุญมี, 2536)

ระบบอุปถัมภ์ เป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาการเมืองการปกครอง เป็นต้นตอของปัญหาการทุจริต หรือทำให้การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยล่าช้า ไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เป็นอุปสรรคต่อระบบเศรษฐกิจเสรี การกระจายอำนาจ และการปฏิรูประบบราชการ อันที่จริงเมื่อพิจารณาว่า การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจเสรี การกระจายอำนาจ หรือแม้แต่การปฏิรูประบบราชการ ล้วนเป็นเรื่องที่แนบแน่นกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม ระบบอุปถัมภ์จึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ปัญหาสังคมและสวัสดิการสังคม ตลอดจนการสังคมสงเคราะห์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การพึ่งพาและแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ไม่สมดุล ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ อาจเป็นลักษณะการอุปถัมภ์แบบกลุ่ม (Patron-client cluster) หรือการอุปถัมภ์แบบปิรามิด (Patron-client pyramid) ความแตกต่างระหว่างระบบอุปถัมภ์ทั้งสองแบบนี้ คือผู้รับอุปถัมภ์แบบกลุ่มมีเพียงระดับเดียวเป็นความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ ส่วนการอุปถัมภ์แบบปิรามิด เป็นการขยายจำนวนผู้รับอุปถัมภ์ต่อลงไปอีกหนึ่งระดับ หรือหลายระดับตามความแตกต่างของการพึ่งพาระหว่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกันของการอุปถัมภ์แบบกลุ่มและการอุปถัมภ์แบบปิรามิด คือการมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคล ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์เพียงคนเดียว และมีสายสัมพันธ์ในแนวดิ่งจากบนลงล่าง ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ระบบอุปถัมภ์แบบกลุ่ม

ระบบอุปถัมภ์แบบปิรามิด

ภาพที่ 1 ระบบอุปถัมภ์

ที่มา : (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539, น. 57)

James C. Scott. (1976) ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า แม้สายสัมพันธ์แนวดิ่งจะเป็นลักษณะสำคัญของระบบอุปถัมภ์ แต่ในแนวราบระหว่างผู้รับอุปถัมภ์ 2 คน ที่มีฐานะและผลประโยชน์ร่วมกัน ก็อาจเป็นพันธมิตรกัน ทำให้เกิดการแตกกลุ่ม (Factions) ดังนั้นเครือข่ายของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะไม่รวมที่ผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เชื่อมโยงข้องกันหมดในอาณาเขตเดียวกัน

ความสัมพันธ์แบบกลุ่มและความสัมพันธ์แบบปิรามิด ที่มีผู้รับอุปถัมภ์จำนวนหลายคนนั้น Lucien M. Hanks. (1978) เรียกว่า กลุ่มบริวาร (Entourage) ซึ่งได้แก่ กลุ่มคนที่ห้อมล้อมบุคคลหนึ่งร่วมกัน โดยมีสัมพันธภาพระบบปัจเจกบุคคล (Individual) มากกว่าเป็นแบบกลุ่ม อันเป็นการพึ่งพาอาศัย เพื่อความอยู่รอดและผลประโยชน์ของตน สอดคล้องกับ Edward van Roy (1970) ที่ใช้คำว่า ระบบบริวาร โดยมีแนวคิดที่ผู้รับอุปถัมภ์อยู่ในระบบบริวารเนื่องจากมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผลประโยชน์ทางการเมืองและสังคม จากความใกล้ชิดกับผู้มีสถานภาพสูงกว่า ส่วนผู้อุปถัมภ์ก็ได้รับประโยชน์จากการได้รับบริการ รวมถึงการสนับสนุนฐานะทางการเมืองและสังคมด้วยเช่นเดียวกัน

ระบบอุปถัมภ์ ยังคงดำรงอยู่ในประเทศต่างๆ ทั่วโลก แม้ว่าจะมีความพยายามต่อสู้กับระบบอุปถัมภ์ผ่านทางกลไกการสร้างเศรษฐกิจเสรี (Economic Liberalization) การสร้างระบอบประชาธิปไตย (Democratization) และการปฏิรูประบบราชการ (Civil

Service Reform) ทว่าประเทศกำลังพัฒนา หลายประเทศก็ยังคงมีระบบอุปถัมภ์ ฝังรากเหง้าแน่นอยู่ในสังคม โดยตัวของระบบอุปถัมภ์ ที่ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการบริหารจัดการอย่างกว้างขวาง (อาทิ การเล่นพรรคเล่นพวก การใช้เส้นสายในการเข้าทำงาน หรือเลื่อนตำแหน่ง) ถือว่าเป็นปัญหาสังคมประการหนึ่ง นอกจากนั้น ปัญหาห่วยไต่ดิน ปัญหาการคอร์รัปชัน ปัญหาผลประโยชน์ส่วนตัว ขัดแย้งกับผลประโยชน์ส่วนรวม ก็มีความเชื่อมโยงกับระบบอุปถัมภ์โดยตรง

เนื่องจากระบบอุปถัมภ์เกี่ยวข้องกับความเป็นเครือญาติ จึงมีนักวิชาการบางท่านกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ ดังปรากฏตามแนวคิดของ Jeremy Kemp (1969) ซึ่งอ้างอิงงานเขียนของ Lucien M. Hanks (1978) ว่าระบบบริวารในสังคมไทยครอบคลุมไปถึงครอบครัว ระหว่างบิดากับบุตร ซึ่งบิดาเป็นผู้อุปถัมภ์ให้ที่ดินทำกิน แต่ก็ต้องอาศัยบุตรด้านแรงงานทำไร่นา ด้วยเหตุนี้ Jeremy Kemp (1969) จึงเสนอว่า ความเข้าใจต่อสังคมไทยในแนวคิดระบบอุปถัมภ์ จะต้องจัดประเภทความสัมพันธ์ให้ปลายข้างหนึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ต่างฝ่ายต่างหวังผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ส่วนอีกข้างหนึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีความสัมพันธ์ยาวนาน การแลกเปลี่ยนจึงไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ในช่วงเวลาจำกัด หรืออาจไม่คิดถึงผลตอบแทนเลย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมารดากับบุตร เนื่องจากมีข้อกำหนดทางศีลธรรม (Moral sanction) เป็นตัวกำกับ (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์, 2539) ระบบอุปถัมภ์หรือบางครั้งมีผู้เรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ หรือความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง มีนักวิชาการให้ความเห็นอย่างหลากหลายกันต่าง ๆ ไป

สรุปว่า รูปแบบและโครงสร้างของเครือข่ายสังคมระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน เป็นไปในแนวทางการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลักษณะพึ่งพาเอื้อเฟื้อต่อกัน มีการประสานความร่วมมือระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ มีพลังร่วมกันเพื่อประโยชน์ต่างตอบแทนร่วมกัน มีความสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกัน มีความมั่นคงเหนียวแน่นยั่งยืน และมีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้ให้กับผู้รับที่พึงพอใจ ทั้งสองฝ่ายมีลักษณะระบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายกับลูกน้อง มีลักษณะอุปถัมภ์ระหว่างผู้ให้กับผู้รับมีลักษณะเป็นเครือข่ายผูกพันโยงใยระหว่างกัน ตลอดจนการเข้าไปมีส่วนร่วมทาง

ผลประโยชน์อย่างเป็นอิสระ ด้วยความพึงพอใจส่วนตัว เป็นไปด้วยความสมัครใจ หรือได้ พินิจพิเคราะห์ใช้วิจารณ์ญาณของตน มองเห็นประโยชน์ของการเข้ามีส่วนร่วมใน ผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับ และมองเห็นว่าตนเองสามารถก่อเกิดประโยชน์ จากผลของ การกระทำที่ได้มีปฏิสัมพันธ์ลงไปได้อย่างแท้จริง มีรูปแบบและโครงสร้างของ เครือข่ายทางสังคมระบบอุปถัมภ์ จากการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลักษณะพึงพาเอื้อเพื่อ ต่อกันมีเครือข่ายผูกพันโยงใยระหว่างกัน ดังตารางต่อไปนี้

อดีต	ปัจจุบัน
ยึดมั่นใน พระพุทธศาสนา ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม	“เงิน” หรือความมั่งคั่งของ บุคคลเป็นสิ่งสำคัญ
เชื่อเรื่องวิญญาณ ภูตผีปีศาจ เพื่อลือโซ่กลาง	“อำนาจ” เป็นสิ่งที่คนทั่วไป มักปรารถนาเพราะนำมาซึ่งเงิน ทอง ทรัพย์สิน สิ่งของทางวัตถุ การยอมรับ การยกย่องนับถือ
ยกย่องระบบศักดินา นิยม อำนาจและบารมี ต้องการเป็นที่ ยอมรับของสังคม	“ความอาวุโส” นับถือและ ยกย่องผู้มีตำแหน่งและฐานะ ทางสังคมหรือราชการ ถือว่าผู้มี อายุมาก ทำงานมานาน มี ประสบการณ์ในชีวิต เป็นผู้รอบรู้ และเข้าใจโลก
เคารพผู้อาวุโส	“ความใจกว้าง” ไม่ตระหนี่ เหนียวแน่นเป็นคนกว้างขวาง ใจบุญสุนทาน
มีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ พึ่งพอใจ ในสิ่งที่ตนมีอยู่	“เจ้านาย” มียศถาบรรดาศักดิ์ การได้รับแต่งตั้งให้มีเกียรติและ ตำแหน่งในสังคมการทำงานเบา หรือมีอาชีพที่ต้องนั่งโต๊ะ
ยึดมั่นในจารีตประเพณี	“ความกตัญญูรู้คุณ” คนที่ กตัญญูรู้คุณคนเป็นคนที่ได้รับ ความรักและยกย่องว่าเป็นคนดี ในสังคม
ชอบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน	“ผู้มีความรู้” มีการศึกษาสูง มีปริญญาสูงเป็นเรื่องที่คนไทย ถือว่ามีเกียรติ สังคมยอมรับ ให้เกียรติ ให้ตำแหน่ง ทำให้มี ฐานะทางสังคมเหนือคนอื่น

ภาพที่ 2 เครือข่ายระบบอุปถัมภ์ผูกพันโยงใยจากอดีต-ปัจจุบัน

ที่มา: (กองส่งเสริมจริยธรรมและป้องกันการทุจริต, กรมทางหลวงชนบท, 2561)

การปฏิบัติทางสังคม (Social practice) ที่คนที่อยู่ต่ำกว่าแสดงต่อคนที่อยู่เหนือกว่า ทว่ามีลักษณะเฉพาะตัว และสะท้อนอุดมคติ หรือชุดค่านิยมของความจงรักภักดี ความกตัญญูทวนเวียนอย่างชัดเจน ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยมีความเป็นเฉพาะตัวเป็นอย่างยิ่ง (Highly personalistic) มีมิติที่สลับซับซ้อน และไม่ได้มีแบบแผนที่ตายตัว รวมทั้งมีความจงรักภักดี ความเมตตากรุณา และความกตัญญูเป็นอุดมการณ์ ที่เป็นรากฐานของความสัมพันธ์แนวดิ่ง ที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมา คือไม่มีการกำหนดว่าฝ่ายที่อยู่เหนือกว่าจะต้องอุปถัมภ์อย่างไร และฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่าจะเรียกร้องต่อการรับอุปถัมภ์อย่างไร ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จึงมีลักษณะเฉพาะตัวสูง และความเฉพาะตัวนี้ ยังสะท้อนให้เห็นความสลับซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่พึงพิจารณาอีกประการหนึ่ง คือความสัมพันธ์แนวดิ่งที่ไม่เท่าเทียมกัน ทั้งนี้ คู่ความสัมพันธ์ที่คาดหวังการปฏิบัติต่อกันนั้น ฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่า หรือด้อยกว่าไม่มีทรัพยากร อำนาจและสถานภาพที่จะตอบแทนผู้ที่อยู่เหนือกว่าได้อย่างเต็มที่ จึงตกอยู่ในสภาพของการติดหนี้บุญคุณ เมื่อบุคคลต้องติดหนี้บุญคุณในระบบอุปถัมภ์นั้น อมรา พงสาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธ์ กล่าวว่าผู้ที่เป็ฝ่ายรับการอุปถัมภ์ มีทางเลือกในการปฏิบัติอย่างน้อย 4 ประการ คือ

ประการที่ 1) เขาสามารถตอบแทนหนี้บุญคุณ ไปยังผู้อุปถัมภ์ด้วยการบริการ ในสิ่งที่ผู้อุปถัมภ์ต้องการมาก จนถึงระดับที่มีคุณค่าการแลกเปลี่ยนที่ทัดเทียมกัน

ประการที่ 2) การตอบแทนบางอย่าง อาทิ การตอบแทนด้านศาสนา การแพทย์ หรือการมีความชำนาญในการสู้รบ การตอบแทนเหล่านี้อาจเป็นไปได้ ทว่าในกรณีที่ทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ที่มีฐานะต่ำ มักไม่เพียงพอที่จะให้การอุปถัมภ์ ผู้รับการอุปถัมภ์อาจพยายามหาทางพึ่งพิงแหล่งอื่น หรือผู้อุปถัมภ์คนอื่น ถ้ามีความจำเป็นที่จะต้องมีผู้อุปถัมภ์มาก และหากมีการแข่งขันกันมาก ระหว่างผู้อุปถัมภ์หลายคน ข้อเรียกร้องของผู้อุปถัมภ์ก็จะลดลง ผู้รับการอุปถัมภ์อาจไม่เห็นความสำคัญในการตอบแทนบุญคุณมากนัก

ประการที่ 3) ในสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ การจัดให้มีการปกครองตนเองนั้น เป็นสิ่งที่สนับสนุนให้มีการผูกขาดอำนาจท้องถิ่นโดยเจ้าหน้าที่ หรือเจ้าของที่นา ทว่าฝ่ายของผู้รับการอุปถัมภ์ อาจมีอำนาจต่อรอง และสามารถบังคับผู้อุปถัมภ์

ให้บริการต่างๆ แม้ว่า ในท้ายที่สุด ผู้รับการอุปถัมภ์ จะหันหน้าเข้าหาผู้อุปถัมภ์ ซึ่งในความเป็นจริง กรณีการต่อรองของผู้รับการอุปถัมภ์ น่าจะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากผู้อุปถัมภ์มีอำนาจในท้องถิ่น และประชาชนท้องถิ่น มักขาดอิสระในการปกครองตนเอง

ประการที่ 4) ผู้อุปถัมภ์อาจไม่ต้องการความช่วยเหลือจากผู้รับการอุปถัมภ์เลยก็ได้ ทว่า ทางเลือกนี้จะดูห่างไกล ด้วยเหตุที่ ผู้อุปถัมภ์คือ ผู้ครอบครองบริการสำคัญ เช่น การปกครอง การให้ความคุ้มครอง การเป็นเจ้าของที่ดิน และการจัดงานให้ทำ (อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธ์, 2539)

ปัจจัยที่เป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดระบบอุปถัมภ์ หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ คือการปฏิบัติตามค่านิยมในเรื่อง “การที่เป็นฝ่ายให้ เพื่อหวังที่จะได้สิ่งตอบแทน เป็นความคุ้มครองป้องกันหรือช่วยเหลือ” ดังตัวอย่างเช่น “คนไทยจะนิยมเช่น ไหว้ศาลพระภูมิเจ้าที่ เพื่อขอให้ช่วยดูแลคุ้มครอง หรือหลายคนมักบนบานศาลกล่าว หรือไหว้พระพุทธรูป สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอพร ขอให้ช่วยเหลือดลบันดาลให้กิจการของตนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และเมื่อเวลาผ่านไป บุคคลได้รับผลสำเร็จก็หาสิ่งของไปไหว้ถวายเป็นการแก้บน ในอดีตเด็กผู้ชายไปวัด เพื่อเล่าเรียนเขียนอ่านเป็นครั้งแรก จะนำดอกไม้ธูปเทียน หรือสิ่งของไปให้กับผู้ที่จะเป็นครู ทำให้เกิดพิธีไหว้ครู ซึ่งถือเป็นการคาดหวังที่จะได้ความรู้ที่ดี มีประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิตของตนเป็นการตอบแทน ผู้น้อยไปหาผู้ใหญ่ก็มี “ส้มสุกลูกไม้” เป็นของติดไม้ติดมือ หรือของกำนัล ผู้ที่ปรารถนาจะเป็นขุนนางที่ครอบครองศักดินา ตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป มีข้อกำหนดให้ต้องผ่านการถวายตัว หรือฝากตัวเข้าอยู่ใต้อุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ นั่นคือการมีกฎหมายกำหนดให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เป็นสิ่งที่เป็นการ สังกมไทยจึงเป็นสังคมที่มีโครงสร้างแนวดิ่ง ที่เต็มไปด้วยการยอมรับความเหนือชั้น-ต่ำชั้นของคนในสังคมไทยว่า มีอยู่จริง และการหวังสิ่งตอบแทนจากฝ่ายที่เหนือกว่า ในหลายๆ กรณีเป็นการคอร์รัปชั่น หรือการเอาประโยชน์ของสังคมส่วนรวมไปเป็นของตนเอง เช่น การฝากเนื้อฝากตัว เมื่อต้องสอบแข่งขันเข้าทำงาน หรือการใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เพื่อให้ได้ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน แทนที่จะใช้ความรู้ความสามารถเป็นต้น” (สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2538)

6. พุทธศาสนาเชิงบูรณาการจะช่วยการแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างไร

คราบไคที่มนุษย์เรา ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมจะมีจิตใจทั้งที่เป็นฝ่ายดี (คุณธรรม) และฝ่ายไม่สู้จะดี (อุปถัมภ์) อยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์เรายังมีโลก โกรธ หลง อยากได้มาก ๆ โมโหสุด ๆ ถ้าไม่ได้ดังใจ และลุ่มหลง หลงไหล ต่อสิ่งที่ทำให้เจริญตาเจริญใจ และมีความพอใจเป็นส่วนตัวกับสิ่งสวย ๆ งาม ๆ จนบางครั้งอาจจะทำให้ระบบคุณธรรม ต้องจางหายไป ถ้าเรายังลุ่มหลงไม่มีสติสัมปชัญญะคอยกำกับเตือนใจเราไว้

ตรรกะวิบัติและวาทกรรมที่ปรากฏพบในระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยยุคปัจจุบัน เช่น “คำของคนอยู่ที่คนของใคร” “เก่งไม่กลัวแต่กลัวเส้น” “สอบคัดเลือกเป็นพิธี” “มีตัวแล้วอย่ามาเสียเวลา” “เด็กของใคร” “โง่ จน เจ็บ” “มีเงินจ้างผีไม่แบ่งได้” ฯลฯ ส่งผลให้วิถีชีวิตทางโลกและทางธรรม มีความสมดุลเท่ากันไม่ว่าคน ๆ นั้นจะมีบทบาทในทางโลกหรือทางธรรม เพราะความโลภเป็นเหตุจึงเกิดอาการ “ความโลภบังตา ค้นหาบังใจ” ค่อย ๆ จมลงไปในหล่ม คือความอยาก จนยากจะถอนตัวขึ้นจากหล่มคือกิเลสได้

ในสังคมของไทยเราใช้ทั้งระบบคุณธรรม และหรือระบบอุปถัมภ์ อาจจะควบคู่กันไปหรือแยกส่วนออกมาเป็นพิเศษซึ่งทำให้มองดูดีก็ได้ คำว่า “โลก” แปลว่า ความอยาก ความดิ้นรน ส่วน “ค้นหา” แปลว่า ความอยาก ความกระหาย ความดิ้นรน โดยสรุปค้นหา มี 3 อย่างคือ “กามค้นหา” หมายถึง ความทะยานอยากในกาม ความอยากในกามคุณ สิ่งที่สนองความต้องการทางประสาททั้งห้า “ภวค้นหา” หมายถึง ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะตัวตนที่จะได้ จะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง อยากเป็นอยากคงอยู่ตลอดไป “วิภวค้นหา” หมายถึงความอยากในวิภพ ความอยากในความพรากรพันไปแห่งตัวตน จากความเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ สรุปว่าความหมายของค้นหา ทั้ง 3 ประการไว้สั้น ๆ ว่า “อยากให้มา อยากให้อยู่ อยากให้ไป” ซึ่งก็ใกล้เคียงกับความหมายของค้นหา ทั้ง “โลก” และ

“คณฺหา” สองคำนี้มีความหมายใกล้เคียงกัน ความโลภเป็นคณฺหาอย่างหนึ่งอยู่ในสาย “กามคณฺหา” ความโลภและความยากเป็นกิเลสอย่างหนึ่งอยู่ในหมวดของ “สมุทัย” เหตุให้เกิดทุกข์ การถอนตนจากหล่มนั้น มีพุทธภาษิตแสดงไว้ “จงถอนตนขึ้นจากหล่มคือกิเลสที่ถอนได้ยาก คุณกฤษณ (ช้าง) ผู้จมน้ำแล้วในเปลือกตมถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, พ.ศ.(ไทย), 25/33/49) จึงอาจกล่าวได้ว่า ค่านิยมกับการควบคุมพฤติกรรมระบบอุปถัมภ์ของวิถีชีวิตคนทั้งในทางโลกและทางธรรม มีบทสรุปที่เหมือนกัน คือ ชีวิตคือผลงาน ทำงานสำเร็จ ชีวิตก็สำเร็จ พัฒนาวัตถุ “ความรู้” มากน้อยวัดกันด้วย “การสอบแค่เป็นพิธี” ศึกษาเรื่องนอกตัวใช้สายสัมพันธ์ส่วนตัว ความสำเร็จคือ “ประกาศนียบัตร” (ปัญญาทางโลก) รางวัลเป็นรูปธรรม คือ เงิน อำนาจ และชื่อเสียง ฯลฯ โดยละเอียดและหลงลืมไปว่า การพัฒนาจิตใจให้เต็มรูปด้วย “ศีล สมาธิ ปัญญาภาวนา” นั้น ยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตทางโลกและทางธรรมอยู่อีกหรือไม่

หลักอริยสัจ 4 เป็นหลักแห่งเหตุผล ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดแต่เหตุ แล้วจึงจะมีผล “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดต้องดับไปเป็นธรรมดา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, วิ.ม.(ไทย), 4/15/22-23) การนำหลักพุทธธรรมข้อนี้ไปปรับประยุกต์ใช้ สามารถแก้ปัญหาลักษณะนี้ได้ โดยเฉพาะผู้บังคับบัญชา เมื่อได้ศึกษาหลักอริยสัจ 4 แล้ว จะรู้ความจริงว่า ไฉน ในโลกล้วนอนิจจัง คงแต่บาปบุญยังเที่ยงแท้ จะทำให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบ ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ ยุติธรรม นำระบบคุณธรรมมาใช้แทนที่ระบบอุปถัมภ์ เมื่อผู้นำปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดี ผู้ใต้บังคับบัญชาก็จะตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ตามความรู้ความสามารถ และตามหน้าที่ของตนไม่โหนหรือเกาะติดนาย เพราะนายพิจารณาเลื่อนขั้นเงินเดือน และเลื่อนตำแหน่งฐานะให้สูงขึ้น ด้วยผลงานของแต่ละคน มิใช่พิจารณาว่า “คนของใคร” “เด็กของใคร” อกติ 4 เป็นความลำเอียงที่ผู้อุปถัมภ์พึงควรหลีกเลี่ยง ได้แก่ ลำเอียงเพราะความรักใคร่ เพราะความไม่ชอบ เพราะงี่เงา และเพราะความกลัว ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกันของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ เพราะจะเป็นหนทางทำลาย ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำให้คนเสียกำลังใจ มีผลเสียหายต่อการปกครอง และทำลายความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และยังเป็นเหตุความขัดแย้ง ขาดความเป็นธรรมในสังคม ทำให้การอยู่ร่วมกันไม่ปกติสุข

การอยู่ร่วมกันในสังคมยุคปัจจุบัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คนเราทุกคน ควรนำหลักพรหมวิหารธรรม 4 ประการ ไปประพฤติปฏิบัติเพื่อสร้างความปรารถนาดี มีไมตรีต่อกัน ช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข มีการช่วยเหลือกันให้พ้นจากความทุกข์ มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมสังคม ประสบความสำเร็จ เจริญก้าวหน้า พร้อมทั้งจะช่วยส่งเสริมสนับสนุน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และเที่ยงธรรม หลักพุทธธรรมข้อนี้ สามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา ระบบอุปถัมภ์ได้

หลักสังกหัตถุธรรม 4 เหมาะสมสำหรับผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ โดยเฉพาะผู้อุปถัมภ์ ควรนำไปประพฤติปฏิบัติ เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ผู้รับอุปถัมภ์ได้ อย่างดียิ่ง ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้รับอุปถัมภ์ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์มีสุขร่วมกัน หลักไตรสิกขา 3 โดยสาระ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ปฏิบัติถูกต้องตามหลักการของพุทธศาสนา เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ผู้อุปถัมภ์ได้ฝึกฝนปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา จะช่วยส่งเสริมพัฒนาจิตใจจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนหยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และลึกซึ้งกว่า หรือจากส่วนที่ง่ายไปหาส่วนที่ยาก การฝึกส่วนหยาบขั้นศีล จะช่วยเป็นฐานให้การฝึกขั้นจิต (สมาธิ) และเกิดปัญญาให้ได้ผลยิ่งขึ้น และจะส่งผลให้การดำเนินชีวิตภายนอก เมื่อฝึกตลอดระบบของไตรสิกขาแล้ว ระบบการดำเนินชีวิตทั้งหมด ก็กลายเป็นระบบของมรรคสวดคล้องกันทั้งหมด ทั้งภายนอกและภายในจะทำให้ผู้อุปถัมภ์บรรลุเป้าหมายนั้น คือจิตสงบเย็น อยู่อย่างมีความสุข

การรักษาศีลขั้นปกติ/ศีล 5 ช่วยส่งเสริมพัฒนาให้การอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นไปอย่างสันติสุขเกิดความเคารพในสิทธิของคนอื่น ช่วยปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของกันและกัน ให้เป็นไปโดยชอบธรรม ปราศจากการเบียดเบียนทำร้ายกัน สังคมย่อมสงบสุขร่มเย็น แต่ถ้าขาดศีลแล้ว สังคมส่วนใหญ่ย่อมหาความสงบสุขร่มเย็นได้ยาก เพราะจะเกิดการแข่งขันในทางที่ประทุษร้ายต่อกันมากยิ่งขึ้น การที่ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์รักษาศีล ประพฤติธรรมเป็นความประพฤติดีงาม สุจริตกาย วาจา และใจ เช่น การรักษาศีล 5 เป็นต้น โดยสาระของศีล อยู่ที่เจตนา ได้แก่ การไม่คิดล่วงละเมิด

และการไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น รวมทั้งการสำรวมระวัง คอยปิดกั้นช่วยส่งเสริมแก้ไขให้
 ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ สามารถควบคุมชีวิต ด้วยการแสดงออกทางกาย วาจา เป็น
 ระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมถึงการจัดสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อย
 เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดี ให้เกิดความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวง

หลักนาถกรรมธรรม 10 ประการและสาราณียธรรม 6 ประการ นี้ทำให้ผู้ปฏิบัติ
 สามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไม่เอาจริงเอาจังเปรียบผู้อื่น ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาแก่สังคม
 อยู่ร่วมในหมู่คณะด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่น ที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ
 ร่วมชุมชน เพราะจะทำจะพูดจะคิด ประกอบด้วยเมตตา มีความหวังดีต่อกัน ไม่หวัง
 ผลประโยชน์ตอบแทน *หลักทศพิธราชธรรม* นอกจากเป็นหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ
 และเป็นข้อปฏิบัติของพระมหากษัตริย์แล้ว ผู้นำรัฐ ผู้บริหารทุกระดับชั้น ควรนำไป
 ประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ โดยเฉพาะผู้นำถ้าปฏิบัติได้ จะทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชา
 รักใคร่ เชื่อฟัง เคารพนับถือ และให้ความร่วมมือร่วมใจในการปฏิบัติหน้าที่ให้บรรลุผล
 สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ตามนโยบาย ทั้งนี้เพราะผู้ใต้บังคับบัญชาได้รับความเป็นธรรม
 จากผู้บังคับบัญชา

หลักทศ 6 พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงหน้าที่ ที่แต่ละบุคคลต้องปฏิบัติต่อกัน เป็น
 การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา ทรงสอนให้รู้
 อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้วกระทำตอบแทน โดยการตอบแทนนั้นมุ่งให้คนในสังคม
 ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมุ่งให้คนอื่นนั้นมีความสุข ไม่ใช่กระทำการใด ก็เพื่อ
 ผลประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว ฉะนั้นเราจะเห็นว่า ระบบอุปถัมภ์ที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง
 อำนาจ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการในสังคมไทยในยุคปัจจุบันนั้น ไม่เกี่ยวข้องกับ
 คำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนาเลย เพราะระบบอุปถัมภ์ใน
 สังคมไทย จะเน้นเรื่องผลประโยชน์ และความสุขที่ตนเองและพวกพ้อง จะได้รับ
 เป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรก และพร้อมที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง
 เพื่อให้คงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของตน แม้ว่าการกระทำนั้นจะขัดแย้งกับกฎระเบียบของ
 สังคมก็ตาม

สรุปว่า หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา เป็นสัจธรรมอันประเสริฐ ทนต่อการพิสูจน์ทุกกาล ทุกสมัย เป็นเนยยานิกธรรม สามารถน้อมนำผู้ประพจน์ให้พ้นทุกข์ ประสบสันติสุขได้จริง ปัญหาไม่เกิดจากระบบ และกลุ่มคนที่ปฏิบัติธรรม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี - ธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรม” ปัญหาทุกอย่างแก้ได้ด้วยหลักพุทธธรรม อยู่ที่ผู้นำ ผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชาจะมีจิตสำนึกมากน้อยเพียงใด ในการบริหารจัดการ ในการปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง การอุปถัมภ์ในทางพระพุทธศาสนา ยังแตกต่างจากการอุปถัมภ์ในสังคมไทยยุคปัจจุบันที่ใช้กันอยู่ คือการอุปถัมภ์ในสังคมไทย จะเป็นลักษณะของความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชน ที่มีบทบาทต่างกัน เป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุล และคงอยู่ตราบเท่าที่มีผลประโยชน์ต่อกัน โดยผู้อุปถัมภ์จะได้ผลประโยชน์มากกว่าผู้รับอุปถัมภ์อยู่เสมอ เพราะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจการต่อรองมากกว่า อีกทั้งความสัมพันธ์จะมั่นคงก็ต่อเมื่อทั้ง 2 ฝ่าย ยังต้องการผลประโยชน์จากกันและกัน ส่วนการอุปถัมภ์ในพระพุทธศาสนา จะเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยจิตโอบอ้อม และไม่เอาเปรียบกัน นอกจากนี้ทางพระพุทธศาสนายังให้รู้อุปการะ ที่ผู้อื่นกระทำแล้วกระทำตอบแทน เพราะเป็นหน้าที่ ที่ต้องปฏิบัติต่อกัน การอุปถัมภ์ ที่ไม่ขัดกับหลักการทางพระพุทธศาสนา คือการนำหลักพุทธธรรมมาประพจน์ปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้น หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันอย่างไร ก็ล้วนสัมพันธ์กันทั้งสิ้น เพราะเป็นสัจธรรมอันประเสริฐ

หลักการอุปถัมภ์ในทางพระพุทธศาสนา เป็นการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย 4 เป็นการอุปถัมภ์ด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสในหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงมั่นสืบต่อไป ซึ่งแตกต่างจากการอุปถัมภ์ในสังคมไทย เป็นการอุปถัมภ์ที่หวังผลแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ขัดกับหลักการทางพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดปัญหาด้านต่างๆ ทำลายกฎหมาย ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ทำลายความเสมอภาค สร้างระบบอิทธิพล เกิดการคอร์รัปชัน และทำลายความสามัคคี หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนา มีหลายประการที่ผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชา สามารถนำมาบูรณาการประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาในระบบอุปถัมภ์ที่

เกิดขึ้นในสังคมไทยตามจริตของคน เช่น ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเลือกหัวข้อธรรม แสดงพระธรรมเทศนาเพื่อให้ตรงกับจริตของแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่ม ดังนี้

1) *ทรงแสดงธรรมจกัปปวัตตนสูตร* โปรดปัญจวัคคีย์ 5 รูป ไม่ให้หมกมุ่นอยู่ในด้านความสุข เรียกว่า ความสุขัลลิกานุโยค ไม่ให้ทรนักร่างกายให้ลำบากเปล่า เรียกว่า อตตกิลมณานุโยค ให้ปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง คือมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น

2) *ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร* โปรดชฎิล 3 พี่น้อง กล่าวถึง ไฟ คือราคะลิไฟ คือราคะ โทสะลิไฟ คือโทสะ โมหะลิไฟ คือโมหะ เพราะชฎิล 3 พี่น้อง ปฏิบัติการบูชาไฟมาก่อน

3) *ทรงแสดงอนุปพพิกขาและอริยสัจ 4* โปรดยศกุลบุตร พรรณนาถึง ทานกถา สีนกถา สัตตกถา กามาทีนวกถา และเนกขัมมานิสังสกถา คนเราให้ทานรักษาสีล จึงมีความสุข ได้ไปสวรรค์ เพราะยศกุลบุตร บุตรเศรษฐี มีความสุข ร่ำรวย ให้เห็นโทษของการเสพกาม และเห็นอันสงฆ์ของการออกบรรพชาอุปสมบท (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 48-50)

ดังนั้น พุทธศาสนาเชิงบูรณาการจะช่วยให้การแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ที่พึงควรกระทำคือ ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล *หลักสัปปริสธรรมทั้ง 7 ประการ* นี้มีความสำคัญมากที่ผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชา จะต้องนำมาปฏิบัติในการบริหารจัดการบุคคล จัดหน่วยงานของตน เพื่อให้หน่วยงานของตนมีความเจริญก้าวหน้า ถ้าผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชาไม่รู้จักเหตุ ไม่รู้จักผล และไม่รู้จักบุคคลแล้วไซ้ โดยใช้ระบบเส้นสาย พรรคพวก พวกพ้อง นอกรีต ไม่นำระบบคุณธรรมเข้ามาปฏิบัติ ก็จะทำให้หน่วยงานของตนไม่มีความเจริญก้าวหน้า ขาดบุคลากรที่มีคุณภาพในการปฏิบัติหน้าที่ที่ไม่สามารถทำให้องค์กรเจริญก้าวหน้าได้ ถ้าผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชานำ *หลักอิทธิบาท 4* มาใช้ในการบริหารจัดการ ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบ เพื่อให้การทำงานขององค์กร

นำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจกรรมนั้น ความพึงพอใจในการทำงาน ทำให้ประสบความสำเร็จ ผู้บังคับบัญชาต้องปลูกฝังให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่ พึงพอใจในการทำงาน มีความขยันหมั่นเพียร เอาใจใส่ไม่ทอดทิ้ง ละทิ้งในหน้าที่การงาน และใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลย บทพร่องขัดข้องในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัตถุประสงค์อันวิเศษแก้ไขปรับปรุง เพื่อจัดการและดำเนินงานนั้นให้เป็นผลดี ตลอดจนการอยู่ครองเรือน ต้องมีสัจจะ ความจริงใจ 5 สถาน คือจริงต่อหน้าที่ จริงต่อการทำงาน จริงต่อวาจา จริงต่อบุคคล และจริงต่อความดี มีการฝึกฝนอบรม ควบคุมจิตใจของตนมิให้กระทำความชั่วให้ทำแต่ความดี มีความอดทนต่อความลำบากทางร่างกายและจิตใจ เมื่อมีสิ่งที่เป็นอารมณ์อันไม่พึงปรารถนามากกระทบ และมีความเสียดสี ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน *หลักพราวาสธรรมทั้ง 4 ประการ* นี้มีความสำคัญมากสำหรับผู้อยู่ครองเรือน โดยเฉพาะสามีภรรยา ต้องมีความซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน ไม่นอกใจกัน ในสังคมปัจจุบันนี้ เป็นที่ทราบกันดี ครอบครัวที่ต้องอย่าร้างกันเพราะสามีและภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อกัน โดยเฉพาะสามีไปมีหญิงอื่นนอกจากภรรยาของตน ทั้งนี้เพราะขาดสัจจะความจริงใจต่อกัน ทำให้เกิดปัญหาสังคม ลูกขาดพ่อ บางครอบครัวก็มีที่ลูกขาดแม่ ต้องยกย่องชมเชยสามีภรรยาที่ปฏิบัติในหลักพราวาสธรรมนี้ โดยเฉพาะข้อสัจจะ ทำให้ครอบครัวเกิดความอบอุ่น มีทั้งพ่อและแม่ครบบริบูรณ์

ผู้บริหารงานหรือผู้บังคับบัญชาที่มีจิตสำนึก มีความละเอียดใจต่อการกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม และไม่มีผลเกรงกลัวต่อผลของการกระทำ ในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม ก็จะทำให้การบริหารจัดการหน่วยองค์กร ไม่เจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น ผู้บริหารจึงควรยึด *หลักโลกपालธรรม 2* ในการบริหารจัดการหน่วยงานองค์กรของตน ควบคู่ไปกับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ ตามที่นำเสนอมาเพราะ “ธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรม” และผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชา ควรนำหลักพุทธธรรมที่เรียกว่า ราชสังคหัตถ์ 4 มาปฏิบัติโดยเฉพาะข้อปฐมธะ ฉลาดบำรุงข้าในปกครอง คือปรีชาสามารถในนโยบาย ที่จะบำรุงข้าในปกครอง ด้วยการส่งเสริมคนดี มีความสามารถมาทำงาน ให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของเขา และการทำงานที่กระทำนั้น พร้อมทั้ง

มีสวัสดิการให้แก่ผู้ได้บังคับบัญชาอย่างทั่วถึงเสมอเหมือนกัน หลักการอุปถัมภ์พุทธศาสนาเชิงบูรณาการจะช่วยการแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ได้หรือไม่ นั่นถือเป็นกระบวนการที่จะช่วยเหลือสนับสนุนให้สังคมเกิดสันติสุข และเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนของทั้งผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ เปิดใจและเริ่มต้นจาก การสร้างจิตสำนึกและมีหิริ โอตตัปปะ คือ ความละอายและความเกรงกลัวต่อบาป ถือว่าเป็นธรรมะสำคัญต่อการใช้ชีวิตและอยู่ร่วมกันของคนในสังคมนี้ เพราะบุคคลที่ไม่ละอายแก่ใจต่อการกระทำผิด ไม่เกรงกลัวต่อผลของการกระผิดแล้วนั้น บุคคลนั้นสามารถทำอะไรก็ได้ทุกชนิด สามารถสร้างความเดือดร้อน ความเสียหายให้แก่ตนเอง และผู้อื่นในสังคมได้ไม่หยุดหย่อน เพราะเหตุนี้โลกและสังคมนี้ ต้องการธรรมะสองข้อนี้ปกป้องคุ้มครอง เรียกได้ว่า เป็นธรรมโลกบาล หรือธรรมะที่คุ้มครองโลก “หิริ” หรือความละอายแก่ใจในการทำบาป หากมีหิริเกิดขึ้น สามารถหยุดตัวเองไม่ให้ความชั่วชนะใจ เพราะมีความละอายที่จะคิด จะพูด หรือจะกระทำความชั่วเหล่านั้น หิริเกิดขึ้นได้จากการอบรมเลี้ยงดู ฝึกฝนตนเอง การคำนึงถึงชาติวงศ์ตระกูล “โอตตัปปะ” หรือความเกรงกลัวต่อบาป หากคนกลัวแต่กฎหมาย ไม่กลัวกฎแห่งกรรม สังคมนี้จะมีแต่คนหาकिनกับการหาช่องโหว่ของกฎหมาย โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสม สังคมควรมีส่วนรับผิดชอบในเรื่องนี้ คือคนในสังคมควรยกย่องผู้กระทำดี มีศีลธรรม และตำหนิผู้ประพฤติชั่ว ไม่ไช่ยกย่องผู้มีเงิน มีอำนาจ โดยไม่สนใจที่มาของเงิน และอำนาจเหล่านั้น ซึ่งหากสังคมให้ยอมรับผู้มีศีลธรรมเป็นสำคัญ สังคมนั้นก็จะสงบร่มเย็นที่มีต่อการไม่รับในระบบอุปถัมภ์ใดๆ เข้ามาสู่ตนเอง ครอบครัว และหน่วยงานองค์กรต่อไป

7. บทสรุป

ระบบอุปถัมภ์ (Patronage System หรือ Spoil System) เป็นระบบดั้งเดิม โดยมีแหล่งกำเนิดมาจากจีนโบราณ ที่มักใช้การสืบทอดทางสายเลือด รวมไปถึง การนำสิ่งของมาแลกตำแหน่ง ลักษณะที่สำคัญ คือ 1) ไม่คำนึงถึงความรู้ ความสามารถ 2) ไม่เปิดโอกาสที่เท่าเทียมกันในการเลือกสรร และ 3) มักมีอิทธิพลทางการเมืองเข้ามา

แทรกแซงกิจการภายในของหน่วยงาน ข้อดี คือ รวดเร็ว แก้ไขสะดวก มีความขัดแย้งในการตัดสินใจน้อย เหมาะสมกับบางตำแหน่ง และสอดคล้องกับการปกครองที่มีระบบพรรคการเมือง ข้อเสีย คือ ไม่มีหลักประกันว่าจะได้คนที่มีความรู้ ความสามารถ มุ่งรับใช้คนมากกว่าหน่วยงาน ขวัญกำลังใจของผู้ปฏิบัติงานไม่ดี และหน่วยงานพัฒนาได้ยาก เป็นต้น (อำพัน ถนอมงาม, 2559)

“ระบบอุปถัมภ์” เป็นระบบความสัมพันธ์ของคน 2 ฝ่าย ซึ่งมีความไม่เท่าเทียมกัน ฝ่ายที่อยู่เหนือกว่า คือ ผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่าหรือมีอำนาจมากกว่า จะอยู่ในฐานะอุปถัมภ์ ฝ่ายที่อยู่ต่ำกว่า คือผู้ที่มีทรัพยากรน้อยกว่าหรือมีอำนาจน้อยกว่า จะเป็นผู้รับอุปถัมภ์ ต่างฝ่ายต่างมีการแสวงหาแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กันในลักษณะต่างตอบแทนตามเงื่อนไขที่มีต่อกัน ซึ่งระบบอุปถัมภ์มีชื่ออื่นที่มีความหมายใกล้เคียงกัน เช่น ระบบซุบเถียง ระบบเส้นสาย ระบบเลือกที่รักมักที่ชัง หรือระบบคนพิเศษ ระบบวงศาคณาญาติ หรือระบบเล่นพรรคเล่นพวก เป็นต้น “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย” เกิดจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย และค่านิยมของสังคมไทย ในความคิดแบบศักดินาซึ่งมักจะตีค่าของคนจากการเป็นผู้มีทรัพย์สิน เป็นคนร่ำรวย เป็นผู้มีฐานะทางสังคม หรือการศึกษาสูง รวมไปถึงพฤติกรรมที่นิยมการเคารพยกย่อง และอยากห้อมล้อมใกล้ชิดกับผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจนิยม การประจบสอพลอ ขอบยัดถือตัวบุคคลมากกว่าหลักการและเหตุผล ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงหลักคุณธรรมและจริยธรรม “ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย” คือ ค่านิยมของสังคมไทยในเรื่อง “ผู้ใหญ่ผู้น้อย” “การให้ การขอความช่วยเหลือความคุ้มครอง” “การฝากเนื้อฝากตัว” กับผู้ใหญ่หรือผู้มีฐานะสูงกว่า เมื่อผู้น้อยไปหาผู้ใหญ่จะมีของกำนัล เพื่อให้ผู้ใหญ่ให้ความช่วยเหลือในสิ่งที่ตนเองต้องการ สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่เน้นและยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคล รากฐานของสังคมไทยมิใช่สังคมที่เชื่อว่า เกิดมาเสมอกัน แต่เป็นสังคมที่เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ทำให้มีการกำหนดช่วงชั้นทางสังคมไว้ให้ผู้ที่อยู่ในฐานะสูงถือว่าเป็นผู้มีบุญ ผู้อยู่เบื้องล่างเป็นผู้มีกรรม ทำให้ต้องวิ่งเข้าหาผู้มีบุญที่มีอำนาจเพื่อให้ความช่วยเหลือตน “ระบบอุปถัมภ์ในแวดวงของหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ” ยังคงมีอยู่อย่างชัดเจน เช่น ระบบพรรคพวกที่เป็นการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันของ

ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในองค์กรต่าง ๆ ถ้ามีการใช้ระบบอุปถัมภ์เพื่อประโยชน์ส่วนรวมแล้ว ก็อาจเป็นประโยชน์และช่วยแก้ไขสถานการณ์บางอย่างได้ เช่น การใช้ประโยชน์ในการประสานการปฏิบัติงานกับหน่วยอื่นๆ เป็นต้น แต่ปัจจุบันกลับไม่เป็นเช่นนั้น ระบบอุปถัมภ์ถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตนเป็นส่วนใหญ่ เช่น การใช้ระบบอุปถัมภ์เพื่อการแต่งตั้งโยกย้ายให้ได้รับตำแหน่งที่สูงขึ้น ทำให้มีอำนาจมากขึ้น หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งที่จะแสวงหาผลประโยชน์เข้าตัวได้มากขึ้น และการใช้ระบบอุปถัมภ์เพื่อการสอบเข้าคัดเลือก ที่เป็นเสมือนการจัดสอบเป็นพิธีแต่ในท้ายที่สุดแล้วก็มีพรรคพวก เพื่อนพ้อง เพื่อรอการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้น “ค่านิยมสังคมไทย” แนวความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ และความต้องการของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีและมีคุณค่าแก่การนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติเป็นมรดกทางความคิดและเป็นพื้นฐานของการเกิดขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม แต่ในทางกลับกันค่านิยมในระบบอุปถัมภ์กลับกลายเป็นการควบคุมพฤติกรรมระบบอุปถัมภ์ระหว่าง “ผู้ให้” กับ “ผู้รับ” ไปเสียมากกว่าในปัจจุบัน “พุทธศาสนาเชิงบูรณาการจะช่วยการแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้” ถ้าผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ เปิดใจยอมรับและเริ่มต้น ระบบคุณธรรม (Merit system) เกิดจากความพยายามที่จะแก้ไขข้อบกพร่องของระบบอุปถัมภ์ โดยเป็นระบบการบริหารที่อาศัยความรู้ ความสามารถของบุคคลเป็นหลัก ไม่คำนึงถึงความสัมพันธ์ส่วนตัว มีลักษณะสำคัญดังนี้ 1) **หลักความสามารถ (Competence)** ยึดหลักความสามารถของบุคคล เป็นสำคัญ เพื่อให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ และต้องสามารถใช้ความรู้มาปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมได้อย่างเต็มที่ 2) **หลักความเสมอภาค (Equality opportunity)** การให้โอกาสที่เท่าเทียมกัน แก่บุคคลทั้งในการเข้าสู่ตำแหน่งการทำงาน และอยู่ในระหว่างการเป็นทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นแนวคิดตามหลักประชาธิปไตย ที่ให้สิทธิเสมอภาคแก่บุคคลภายในขอบเขตของกฎหมาย โดยถือว่าทุกคนจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเสมอภาค ด้วยคุณสมบัติและหลักเกณฑ์ที่อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน 3) **หลักความมั่นคงในตำแหน่งหน้าที่ (Security of tenure)** ซึ่งต้องได้รับการยอมรับและคุ้มครองตามกฎหมาย คือจะ

ไม่ถูกปลดออกหรือไล่ออกจากงาน โดยไม่มีเหตุที่พิสูจน์ได้ หลักการนี้ มุ่งให้บุคลากรเกิดความมั่นคงถาวรในอาชีพ และเกิดความรู้สึกมั่นคงที่จะแสวงหาความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ของตน โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผลส่วนตัว หรือทางการเมือง และ 4) **หลักความเป็นกลางทางการเมือง (Political neutrality)** บุคลากรหรือข้าราชการประจำ ต้องเป็นกลางทางการเมือง และสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ตามนโยบายของรัฐบาล อย่างเต็มความสามารถ โดยไม่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของพรรคการเมืองหนึ่งพรรคการเมืองใด แต่ยังคงสิทธิทางการเมือง เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป **ข้อดี** คือ สอดคล้องกับระบบประชาธิปไตยที่เน้นความเสมอภาค ได้คนดีมีความรู้ ความสามารถเข้ามาทำงาน สร้างขวัญกำลังใจในการทำงาน และสนับสนุนหน่วยงานให้มีประสิทธิภาพ **ข้อเสีย** คือ ค่าใช้จ่ายในการสอบแข่งขันสูง สร้างความสัมพันธ์แบบเป็นทางการมากเกินไป และทำได้ยาก เพราะต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างจริงจัง (ชูชาติ อาบุญ, 2559)

ประการสำคัญค่านิยมที่ว่า ต้องมี “ดวง” จึงจะเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ก่อให้เกิดการทุจริตคอร์รัปชันได้ง่าย เพราะจะพิจารณาข้อมูลพื้นฐานว่า คนที่จะได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งสำคัญ เป็นเด็กของใคร วังเต็นกับใคร และมีเงินมาเพื่อแลกกับตำแหน่งที่จะได้รับไหม เพราะฉะนั้น จะมีผลเสียมากกว่าผลดี ดังนั้นการสร้างจิตสำนึก และมีหิริโอตตัปปะเพื่อหยุดยั้งความ “โลภ” “ตณหา” “กิเลส” และใช้หลักพุทธธรรมในด้านต่างๆ เช่น หลักอริยสัจ 4 อคติ 4 หลักพรหมวิหารธรรม 4 หลักสังคหวัตถุธรรม 4 หลักไตรสิกขา 3 การรักษาศีลขั้นปกติ/ศีล 5 หลักนาถกรรมธรรม 10 และสาราณียธรรม 6 หลักทศพิธราชธรรม หลักทศ 6 มาประกอบและตัดสินใจในการดำเนินชีวิต การนำหลักพุทธธรรมมาประพจน์ปฏิบัติ เพื่อแก้ปัญหาจากระบบอุปถัมภ์ด้วยการรู้และเข้าถึงแนวทางการแก้ไข โดยใช้หลักสัปปริสธรรม 7 หลักอิทธิบาท 4 หลักฌราวาสธรรม 4 หลักโลกपालธรรม 2 และราชสังคหวัตถุ 4 หลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นสังฆธรรมอันประเสริฐ ทนต่อการพิสูจน์ทุกกาลทุกสมัย เป็นเนยยานิกธรรม สามารถน้อมนำผู้ประพจน์ให้พ้นทุกข์ ประสบสันติสุขได้จริง ปัญหาไม่เกิดจากระบบ และกลุ่มคนที่ปฏิบัติธรรม เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี - ธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติธรรม” ปัญหาทุกอย่างแก้ไขได้ด้วยหลักพุทธธรรม อยู่ที่ผู้นำ ผู้บังคับบัญชา

และผู้ได้บังคับบัญชา หรือผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะมีจิตสำนึกและมีหิริโอตตัปปะ
 มากน้อยเพียงใดเพื่อหยุดยั้งความ “โลภ” “ตณฺหา” “กิเลส”

เอกสารอ้างอิง

- กองส่งเสริมจริยธรรมและป้องกันการทุจริต. (2561). *รู้ไว้ไกลโทษ ตอน “ระบบ
 อุปถัมภ์ในสังคมไทย”*. กรุงเทพฯ: กรมทางหลวงชนบท.
- ชูชาติ อาณ. (2559). *ระบบคุณธรรม และระบบอุปถัมภ์ (การบริหารทรัพยากรมนุษย์)*.
 สืบค้นจาก <https://www.l3nr.org/posts/361899>
- ธีรยุทธ บุญมี. (2536). *สังคมเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: ที.พี.พี.
- พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร. (2540). *เครือข่ายระบบอุปถัมภ์: ศึกษาเฉพาะกรณีมือปืนรับจ้าง
 วิทยานิพนธ์*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและ
 มานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*.
 (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม*.
 (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวล
 ธรรม*. กรุงเทพฯ: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักต์.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว ณ ลำพูน. (2518). *ลักษณะสังคมไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ:
 บพิธ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศุภรัตน์ เลิศพานิชกุล. (2538). *ความสัมพันธ์ของคนในสังคม: พื้นฐานทางสังคมและ
 วัฒนธรรมการเมืองไทย*. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิ
 ราช.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน). (2528). *สังคหวัตถุ 4*. กรุงเทพฯ: โรง
 พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- สุวรรณา สถาอานันท์ และเนื่องน้อย บุญยเนตร. (2535). *ความคิดและภูมิปัญญาไทย คำร่ำรวยความคิด ความเชื่อไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงาน ก.พ.. (2551). *พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2551*. กรุงเทพฯ: โกลบอลอินเทอร์เน็ตคอมมิวนิเคชั่น.
- อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์. (2545). *ระบบอุปถัมภ์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อำพัน ถนอมงาม. (2559). *ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย*. (ออนไลน์). สืบค้นจาก <http://amphuntha.blogspot.com/>
- Kemp, J. (1969). *Aspects of Siamese Kingship in the seventeenth century*. Bangkok: Social Science Review, Social Science Association Press of Thailand.
- Hanks, L. M. (1978). *From the description of oral history interview*. Columbia: Columbia University.
- Roy, E. V. (1970). On the theory of corruption. *Economic Development and Cultural Change*. 19(1), 86-110.
- Scott, J. C. (1976). *The moral economy of the peasant: Rebellion and subsistence in Southeast Asia*. London: Yale University Press.